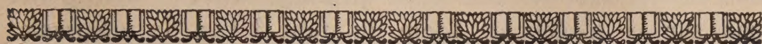
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.

Redactie-Adres: Dr. T. HOEKSTRA te Kampen.

Aflevering 5. **September 1918.**

„In Zijnen dood begraven" òf „Met Hem begraven door den doop in den dood?"

DOOR

Prof. L. LINDEBOOM te Kampen.

Tegen de samenvoeging van „begraven" en „in Zijnen dood" in het gebed bij den Doop, heb ik een gemotiveerd bezwaar ingediend bij de Generale Synode van „De Gereformeerde Kerken in Nederland", geh. te Rotterdam, 28 Aug. 1917 v.v. In de *Acta* der Synode is dit „gravamen" met het advies der Commissie ad hoc en de uitspraak der Synode opgenomen. Zie onder A. 3 bl. 20, en Bijlage II en III, bl, 68 v.v.

Wijl van de „Acta" slechts in beperkten kring wordt kennis genomen, en ik de zaak, waar het om gaat, van algemeen belang acht, van belang inzonderheid voor alle leden der Kerken, waarin het gebed bij den Doop in gebruik is, neem ik de vrijheid, voor bedoeld adres aan de Synode plaats te vragen in het Gereformeerd Theologisch Tijdschrift. Met den wensch, dat deze nadere publicatie er toe medewerke, dat ook de pers aan dit bezwaar hare aandacht wijde en de Nederlandsche, en ook de Buitenlandsche, Gereformeerde Kerken mede daardoor tot een welgegrond inzicht mogen komen.

De Commissie van Advies, die niet zelve opneming in de Acta heeft voorgesteld, maar in de discussie zich bij het voorstel van opneming uit den boezem der Synode heeft neergelegd, oordeelde dit betoog meer geschikt voor plaatsing in een wetenschappelijk tijdschrift. Ook afgezien van het praktisch doel zal een exegetische studie van dezen aard, om de zaak zelve, de kennisneming wel niet onwaard geacht worden.

In de „uitspraak" der Synode ligt ook wel eene drangreden daartoe, nl. in de, aan de uitspraak voorafgaande, betuiging, dat de Synode waardeert „de grondige wijze", waarop het bezwaar is toegelicht. Idem in punt 3 van de uitspraak: „dat er thans geen genoegzame reden voor haar is, om op deze zaak nader in te gaan". „Thans" *niet.* Dus: allicht later *wèl.* 't Is dus niet onnoodig, inzonderheid voor de dienaren des Woords en de opzieners, voor de Kerken, de Classen en Partic. Synodes, kerkelijke zaken gelijk deze in overweging en bespreking te nemen.

De Commissie van Advies gevoelde zich gedrongen, „tot voorkoming van misverstand" bij haar beoordeeling en afwijzend advies deze opmerking te voegen: „dat met het voorafgaande natuurlijk in het minst niet bedoeld is, dat genoemde kwestie van geenerlei belang zou zijn; noch ook, dat zij bij eene eventueele meer algemeene herziening der liturgie geene ernstige overweging zou verdienen".

Hier volgt: eerst het gravamen en de toelichting; daarna het advies der Commissie en de uitspraak der Synode.

I.

BIJLAGE II. (A. 3). **NADERE TOELICHTING van mijn voorstel aan de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, vergaderd 27 Aug. e. v. d. 1917, te Rotterdam:**

„dat de Generale Synode hare aandacht vestige op deze zinsnede in het Gebed bij den Kinderdoop: „met Hem in Zijnen dood begraven worde",

en die brenge in overeenstemming met hetgeen de Schrift zegt, Rom. VI vs. 3 en 4:

„Of weet gij niet, dat zoo velen als wij in Christus Jezus gedoopt zijn, wij *in Zijnen dood gedoopt* zijn? Wij zijn dan met Hem begraven door *den doop in den dood*..."

Deze uitdrukking is blijkbaar overgenomen uit de „*Form des Taufs*, wie man die ietz zu Zürich brucht und sind alle Zusätz, die in gottes wort nit grund habend, unterlassen", (1525) [1]). Die „Form" is van de „Form" des Doops, zooals Luther ze heeft geredigeerd, o.m. onder-

[1]) *Codex Liturgicus* Ecclesiae *Reformatae* atque *Anglicanae*, in Epitomen redactus. Curavit HERM. ADALB. DANIEL, Phil. Dr. Societatis Historico-theologicae Lipsiensis Sodales; 1851, bl. 112 v.

scheiden door deze woorden: „*Vund mit im in den tod vergraben werde*: in im auch uferstande in ein nüwen läben..." [1]). Om welke reden deze wijziging is ingevoegd en welken grond de Kerk van Zürich, die „alle bijvoegingen, welke niet in Gods Woord grond hebben, heeft verwijderd", in het Woord Gods meende te hebben voor deze saamvoeging van „in den dood" en „begraven worde", is mij niet gebleken. Evenmin, waarom in ons Formulier, [2]) met afwijking van Zürich, „*den* dood" veranderd is in „*Zijnen* dood". Wel is het dnidelijk dat de lezing van Zürich vele exegeten heeft beinvloed. Zelfs CALVIJN voegt, in zijne exegese van Rom. 6 : 4 en in zijn Institutie [3]), „in den dood" bij „begraven". Maar ook hij geeft geen rekenschap van die samenvoeging, raakt deze quaestie met geen enkel woord aan.

De hoofdzaak van mijn bezwaar is: dat „met Hem in *Zijnen dood begraven worde*", om met Zürich te spreken, is een „Zusatz, in Gottes Wort nit grund habend", en daarom moet worden „unterlassen". Die spreekwijze is, zooals een der nieuwere exegeten het uitdrukt „eine ganz incongruente Vorstellung" [4]).

Als vaststaand mag worden aangenomen, dat deze term ontleend is aan Rom. 6 : 3 en 4. In vs. 3 behoort „in Zijnen dood" bij „gedoopt zijn"; daarover is geen verschil, kan geen twijfel of verschil wezen: „Of weet gij niet, dat zoovelen als wij in Christus Jezus gedoopt zijn, wij in Zijnen dood gedoopt zijn?" Op die bepaling „in Zijnen dood" valt al de nadruk; ook blijkens de plaatsing daarvan vóór het praedicaat: gedoopt zijn. In vs. 4 wordt, blijkens het voegwoord „dan", *οὖν*, uit het voorgaande eene conclusie getrokken. „Wij zijn dan met Hem begraven door den doop in den dood". Vs. 3 spreekt van „doopen, gedoopt zijn"; vs. 4 van de daardoor volbrachte actie: den doop, en de daardoor ondergane passie: het begraven zijn. Er is alzoo in vs. 4 een onafscheidelijk verband met vs. 3 en een voortgang in de redeneering, in het betoog. Wat is nu eenvoudiger dan „in den dood" te nemen als bepaling bij „den doop", evenals en omdat in vs. 3 „in Zijnen dood" de bepaling van „gedoopt zijn" is? De Statenvertaling heeft, evenals de Engelsche [5]) en de Duitsche [6]) „in den dood" achter „den doop"; getrouw naar de Grieksche constructie. Uit vergelijking met de Fransche [7]), die „in

---

[1]) In „Das Taufbuechlein, verdeutscht durch D. MARTEN LUTHERN 1523", volgt in het gebed op de woorden: Wij bidden door dezelfde Uwe grondelooze barmhartigheid, dat gij dezen N. genadig wilt aanzien: „vun mit rechtem Glauben im Geist beseligen, das durch diese heilsame Sundflut an im ersauffe vund untergehe alles was im vom Adam angeborn ist, vun er selb dazu gethan hat". *Codex* Lit. Eccles. *Lutheranae*, in Ep. red. H. A DANIEL; Fasc. I, 1848, bl. 192.

[2]) Waarvan het gebed woordelijk overgenomen is uit het Form. van de *Paltz*. Zie DANIEL: C. L. Eccl. Reform. atque Anglic., bl. 126.

[3]) L. 2, c 16, § 7. L. 4. c. 16, § 16.

[4]) Dr. BERNH. WEISS (Meyer's Kommentar). Der brief an die Römer. „Die Verbindung mit συνεταφ., wobei man εἰς τ θάνατον bald auf Christi Tod (Grot. B.-Crus), bald auf den Tod der Sünde (CALOV. WOLF, WINER Program 1831) bezogen hat, ist schon deshalb unrichtig, weil, wer begraben wird, nicht in den Tod kommt, sondern bereids im Tode ist, daher das „Begraben werden in den Tod" eine ganz incongruente Vorstellung ergeben würde, wenn man nicht ganz willkührlich und gegen die offenbare Beziehung auf V. 3 θάνατος von dem „Todeszustand" nimmt. (HOFM., LUTH.)

[5]) „Therefore we are buried with him by baptism into death".

[6]) „So sind wir je mit ihm begraben durch die Taufe in den Tod."

[7]) „Nous sommes donc ensevelis avec lui en sa mort par le baptême".
De geautoriseerde (Leuvensche) vertaling van de (Roomsche) Vulgata luidt: „Wij zijn dan met Hem begraven door het doopsel, om te sterven."
De Bijbelvertaling van VAN DER PALM heeft: „Zoo zijn wij dan, door den doop in zijnen dood, (als) met hem begraven." VISSERING: „Wij zijn dan met Hem begra-

den dood" voegt bij „begraven zijn", is af te leiden, dat zij „in den dood" opvatte als bepaling bij „den doop". Indien de Apostel had willen aanduiden, dat wij *in den dood begraven zijn* door den doop, waarom zou hij dan ook niet, gelijk in vs. 3, „in den dood" geplaatst hebben vóór het praedicaat? Er staat echter *niet*: „Wij zijn dan met Hem *in Zijnen dood* BEGRAVEN door den doop", zooals in vs. 3: „met Hem *in Zijnen dood* GEDOOPT ZIJN", *maar*: „met Hem begraven *door den doop in den dood*".

Dat in vs. 4 „in den dood" *achter* „den doop" staat, en niet er vóór, gelijk in vs. 3 vóór „gedoopt zijn", doet niets af aan de kracht van de genoemde bewijsreden. Want in vs. 3 behoort „in Zijnen dood — vg. Gal. 3 : 27: „in Christus" — bij het praedicaat, en staat het voorop, omdat het praedicaat daardoor in zijn eigene en volle beteekenis wordt belicht. Zóó ook in 1 Cor. 1 : 13: „Of zijt gij *in Paulus' naam* gedoopt?" Vg. vs. 15: „dat ik *in mijnen naam* gedoopt heb;" omdat Paulus een doop *in zijnen naam* ontkent, als onmogelijk voorstelt. Idem 1 Cor. 10 : 2 „.... in Mozes gedoopt ;" omdat „in Mozes" daar het kenmerkende van dien doop en het toen gedoopt-zijn is. In vs. 4 is: *a.* „de doop" eene *bepaling* van het praedicaat, zoodat er geen reden was om „in den dood" voorop te zetten, wijl niet deze bepaling, maar het praedicaat zelf: „Wij zijn dan met Hem begraven" de hoofdgedachte is. *b.* In vs. 3 ligt de *nadruk* in „in Zijnen dood gedoopt" op „den *dood*", in vs. 4 op de volbrachte actie, „den *doop*". Reeds daarom moet hier „door den doop", en niet „in den dood", als de *hoofdgedachte* van *de bepaling* voorop staan. Dergelijke verbale substantiva hebben doorgaans de bepalingen *achter* zich, behalve wanneer er de nadruk op valt. Zoo wordt de doop τὸ βαπτισμα, in het N. T. steeds door een bepaling *gevolgd*; [1]) *behalve* in Hand. 19 : 3 „in den doop van Johannes", waar in het Grieksch: „van Johannes" vóór „doop" staat. Omdat daarop de nadruk valt, die doop daardoor gekenmerkt wordt [2]). — Uit het gezegde is het dus duidelijk dat Paulus in vs. 4 den nadruk legt, *niet* op „in den dood", *maar* op het *vooraan* gestelde: „wij zijn dan met Hem begraven", en dat er niet de minste reden was om „in den dood" te plaatsen vóór „den doop"; omdat reeds in vs. 3 het verband van „dood" en „doop" is aangewezen. Derhalve — moeten wij dezen zin aldus lezen: „Wij zijn dan met Hem begraven, door *den doop in den dood*, en *niet*, gelijk in het gebed van het Doopsformulier staat: „met Hem in *Zijnen dood begraven* worde".

De bewering, dat het „ontbreken" van *het artikel* vóór „in den dood" een bezwaar is tegen deze opvatting, nl. van „in den dood" als eene bepaling bij „den doop", is zonder eenigen grond. 't Is hiermeê als met het plaatsen van *een bepaling* vóór het praedicaat: zie wat boven desaangaande is gezegd bij vs. 3, 1 Cor 1 : 10 e.a. Alleen ingeval de bepaling dient om de zaak, door het substantief aangeduid, te onderscheiden van andere zaken, door het zelfde

---

ven door den doop tot den dood." De onlangs verschenen vertaling van Dr. HEINRICH WIESE (1915, Privileg. Würtemb. Bibelanstalt) heeft: „Wir wurden also mit ihm mitbegraben durch die Taufe in den Tod". „De zgn. Leidsche Vertaling: „Wij zijn dus door den doop met Hem begraven, zoodat wij dood zijn".

[1]) Zie b.v. Matth. 3 : 7 „Zijn doop: de doop van Hem (αὐτου); Mark. 1 : 4 en Hand. 19 : 4, „de doop der bekeering," (τ. μετ); Luk. 7 : 29 „de doop van Johannes". Matth. 20 : 22, 23; Mark. 10 : 38, 39, de doop, waarmede ik gedoopt word."

[2]) In Hand. 10 : 37 staat de bepaling: „welken Johannes heeft verkondigd" *achter* „den doop". Uit den aard der zaak: omdat die bepaling een relatieven zin vormt.

substantief uitgedrukt, òf om bizonder de aandacht daarop te vestigen, wordt wel het artikel herhaald; ofschoon ook nog niet altijd. Dat is echter hier *niet* het geval. Hier is in het verband geen sprake van een anderen doop, waarvan „de doop *in den dood*" onderscheiden moet worden. En evenmin van nadruk leggen op de bepaling „in den dood" bij „den doop" [1]).

Van de nieuwere exegeten heeft ook nog TH. ZAHN: Der Brief des Paulus an die Römer ausgelegt, bl. 296, gepoogd, de saamvoeging van „dood" en „begraven" te verdedigen. Wie dit pleidooi aandachtig leest, wordt aanstonds getroffen door zijn aarzelende zwakheid. „Die Verbindung von εἰς τον θάνατον (in den dood) als eines attributiven Adverbiale mit βαπτίσματος, (doop) die noch immer Verteidiger findet, ist schon grammatisch wegen Mangels eines τοῦ vor εἰς nicht wahrscheinlich". Bewijs voor dat argument? Die „Mangel" wordt alleen apodiktisch geconstateerd, als bewezen ondersteld. Maar van een „Mangel" is hier niet te spreken. Hier zou het artikel misplaatst zijn. Vg. 5 : 15, waar in „ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι, de bepaling ἐι χ. ook niet het artikel heeft. Daarvan weet ZAHN niets anders te zeggen dan (in een noot): »Eene afdoende analogie biedt ἡ δ. ἐν χ. (oben S. 275 A. 48) niet; want daar wordt niet de uit genade geschonken (gnadenweise) gave aan een andersoortige gave tegenovergesteld, maar wordt van de alleen in aanmerking komende, even te voren als χάρισμα aangeduide gave, nog eenmaal nadrukkelijk gezegd, dat zij een genadegeschenk is; hier daarentegen was, vs. 3, van den Christelijken doop *in onderscheiding* van andere vergelijkbare inlijvingsvormen (Initiationsriten) uitdrukkelijk beweerd, dat hij een doop op den dood van Christus is". Maar — van onderscheiding van den Christelijken doop van andere »Initiationsriten" is hier *volstrekt geen sprake*; zie boven. Dat is pure fantasie. En de daarop gegronde bewering is dus geheel zonder grond. Wat ZAHN zegt tot verklaring van de niet-herhaling van het artikel bij ἡ δωρεα εν χ., dat geldt juist en precies eender van de niet-herhaling van het artikel bij *de bepaling* van τοῦ βαπτίσματος,

Ook ziet ZAHN voorbij, dat το βαπτίσμα, de doop, in het Nieuwe Testament *nergens* een »attributive Abverbiale" *met* het artikel heeft: zie dezelfde teksten, waaruit boven, bl. 132, is aangewezen dat zulke bepaling, als ze niet den nadruk heeft of ter onderscheiding dient, *achter* het substantief staat.

---

[1]) Zie bl. 69. Deze opvatting vindt ook steun bij de Grammatici. Zoo o.a BLASS, N. T. Gramm. § 47, die verwijst naar I Cor. 10 : 8, I Thess. 4 : 16, Rom. 10 : 1, II Cor. 9 : 13, en — bizonder op Rom. 6 : 4 de aandacht vestigt. „Dies letzte Beispiel wenn richtig überliefert) scheint beweisend". Idem SCHMIEDEL, § 20, 5 c., die evenals BLASS — gelijk ZAHN zelf vermeldt — „aan die van mij (Z.) bestreden verbinding vasthoudt", nl. van den doop in den dood". Voorts WINER, Gramm. Ntl. Sprachid. § 20, 2. Prof. Dr. A. T. ROBERTSON, A Grammar of the Greek N. T. in the light of the Historical Research, bl. 784, 6, Londen 1915. *Robortson's beknopte grammatica Gr. N. T.*, vrij bewerkt door Dr. F. W. GROSHEIDE, § 23 s. Id. de Deutsche Ausgabe van HERM. STOCKS, § 60, 3. Dr. A. VELDHUIZEN, Het taaleigen des N. T., bl. 156. Deze allen voegen „in den dood" bij „den doop"; niet bij „begraven". Zoo ook, om slechts deze te noemen, de volgende lexica, van vroegeren en lateren tijd. J. C. SUICERI, Thesaurus eccles. e patribus Graecis concinnatus. Ed. sec., 1728, in voce βαπτισμα bl. 539, b. J. F. SCHLEUSNER, Lexicon Cr. Lat. in N. T. GRIMM, Lex. Gr. Lat. in Libros N. T. Dr. H. CREMER, Bibl. theol Wörterbuch d. N.-T.lichen Gracität, Zehnte Aufl., herausgegeben van D. Dr. JULIUS KÖGEL.

Ook in de Handconcordanz op het Gr. N. T. van SCHMOLLER vindt ge in de lijst van teksten, waar βαπτισμα voorkomt, βαπτ. εἰς τον θανατον. Vg. GOTTFR. BÜCHNER's Real u. Verbal-Handconcordanz, op Taufen, s. Taufe „Auf den Tod Christi..."

De verklaring van ZAHN, dat in vs. 4 moest staan, *niet* „in *den* dood", *maar* »in *Zijnen* dood" (αὐτου) als die bepaling ontleend was aan „in Zijnen doop gedoopt", vs. 3, berust op misverstand. Want die bepaling in vs. 4 ziet wel terug op, en staat wel in nauw verband met »in Zijnen dood gedoopt", vs. 3, nl. voorzooveel „dood" en »doop" betreft, maar is niet geheel dezelfde. Met opzet heeft Paulus, in plaats van »in *Zijnen* dood", vs. 3, in vs. 4 geschreven: in *den* dood. Zie beneden, bl. 136 v. Juist door de verbinding van »in den dood" met „den doop", en van „den doop in den dood" met »begraven", wordt het betoog betreffende de *beteekenis* van het »*gedoopt zijn* in Christus Jezus" duidelijk, nl. dat, „gelijk" *Hij*, „alzoo" ook *wij* gestorven en begraven zijn.

Van de exegeten, die »begraven" saamvoegen *niet* met »*in den dood*", *maar* met „*door den doop* in den doop", noemen wij hier:

MATTH. HENRY, Exposition of the O. and N. T. „We are buried with him by baptism. (Rom. 6) vs. 4. J. A. BENGEL, »εἰς, in constr: cum βαπτισμα, coll. vs. 3. Dr. W. L. M. DE WETTE, Kurze Erklärung v. d. Br. a. die Römer: »Durch die Taufe auf den Tod gehört zusammen". Prof. Dr. E. KÜHL, Der Brief Pauli an die Römer, 1913. „Der Vordersatz wiederholt inhaltlich die Aussage des v. 3. Das Mitbegrabenwerden ist die selbstverständliche Begleiterfahrung (σὺν) des Mitgestorbenseins. — εἰς τον θανατον ist unmittelbar mit βαπτισματος zu verbinden, das als subst. verb. solche verbindung ohne Wiederholung des Artikels zuläszt". Dr. B. WEISS, reeds boven, bl. 133, genoemd: „Es muss also εἰς τ. Θ met δια τ. βαπτ. verbunden werden (mittelst der Taufe, die nach V. 3 ein Eingehaucht werden in den Tod hinein ist) und es kann das ohne Artikelbindung geschehen, weil das Subst. nach V. 2 in dem Verbalsinn des βαπτιζεσθαι εἰς τι genommen ist". F. HERM. KRÜGER, Les Huit Premiers Chapitres de la Lettre de Paul aux Romains. Deze vertaalt vs. 4 aldus: »Nous avons donc été ensevelis avec lui par le baptême qui correspond à une mort". „Il s'agit d'une relation, confirmée par le baptême, entre le baptisé et une mort; cela ne peut signifier que la mort du baptisé". O. VON GERLACH, Das N. T. nach Luthers Uebersetsung: »Die Worte »in den Tod" gehören zu »Taufe". Die Taufe der Christen ist eine Taufe in oder auf Christi Tod, d. i. zur völligen Aneignung dieses Todes mit allen seinen Früchten. Zur Verstärkung fügt der Apostel hinzu, wir seyen nicht blosz gestorben, sondern auch begraben mit ihm; das Begräbnisz bestätigt den Tod, es macht ihn gewisz". *Handb. d. Bibelerkl.* v. CALWER Verlagsverein: „Wie in der Bergung von Christi Leichnam sein Abschied von der Welt zum Abschlusz kam, so ist durch die *Taufe auf seinen Tod* zwischen der Christen Herzen und dieser Fleisches welt für immer ein Risz geschehen".

Dat de verbinding van »in den dood" met „begraven" niet juist is, blijkt verder ook nog uit de volgende overwegingen:

1. *Die* woordverbinding komt, meen ik, nergens elders in de Heilige Schrift voor.[1]) Men vindt ze, zoover ik heb kunnen nagaan, ook niet bij de Classieken. Geen Grieksch of Latijnsch lexicon of grammatica vermeldt ze.

---

[1]) Op den *klank* onzer Statenvertaling afgaande, zou men kunnen beweren, dat éénmaal deze uitdrukking in de H. Schriit wordt gevonden. In Job 27 : 15 staat te lezen: „Zijne overgeblevenen zullen *in den dood begraven worden*, en zijne weduwen zullen niet weenen". Daar is sprake vau *het oordeel Gods over de goddeloozen*. De zin is waarschijnlijk deze; In den toestand des doods, als zij gestorven zijn.

Hoe zou dat ook *kunnen? Begraven* wierd en wordt men in een *graf*. Begraven worden *in iemands graj*, dat heeft zin, maar — begraven worden in den dood, of in iemands dood, wat zou dat beteekenen? [1])

2. Wij worden niet *begraven* in, of tot den dood, in den zin van, zoo als ook *de Vulgata* het uitdrukt: *om te sterven*. In Paulus' tijd, evenals thans, begroef men niet de *levenden*, maar de *dooden*. In L. 4, 19, 8 van de Institutie voegt ook Calvijn »*in den doop*" met »*begraven*" samen. „Zijn wij dan in den doop niet met Christus begraven, Zijn doods deelachtig zijnde, opdat wij ook Zijne opstanding deelachtig worden?" — aldus zijn onjuiste verbinding „*begraven* in den *dood'* elders — zie bl. 131 — corrigeerend; zij het, waarschijnlijk, zonder opzet, onbewust.

3. Afgezien daarvan, zou zulk gezegde in vs. 4 ook een noodelooze en verwarrende herhaling [1]) zijn van wat vs. 3 zegt van het gedoopt zijn in Christus Jezus, n.l. dat wij daardoor „in Zijnen dood" gedoopt zijn, d.i. in gemeenschap gebracht met den gestorven Christus en dus met Hem gestorven zijn. Gelijk reeds boven is opgemerkt, bl. 131, is vs. 4, blijkens het voegwoord „dan", eene *voortzetting* van het betoog in vs. 3, en wel eene conclusieve. Ook daaruit volgt de juistheid van de opvatting, dat »in den dood" behoort bij „den doop".

Tot toelichting van *die* verbinding in Rom. 6 : 4 dient Coloss. 2 : 12, waar gesproken wordt, door den zelfden auteur, van *den doop* in verband met den dood en de opstanding van Christus Jezus, evenals in Rom. 6 : 4 en 5. „Zijnde met Hem begraven in den doop". Hier staat niet εἰς, maar ἐν, zooals in Rom. 6 : 4 δια. Gelijk daar de doop in den *dood* de *begrafenis* insluit, zoo sluit hier de *begrafenis* den *dood* in. Maar van een *begraven zijn* „in den *dood*" is geen sprake. De *kantteekening* bij deze woorden: „in den doop" verwijst ook naar Rom. 6 : 3 enz.; waaruit ook blijkt, dat zij in Rom. 6 : 4 „begraven" saamvoegt met »*den doop*". „Want in den doop wordt ons beteekend en verzegeld, dat onze oude mensch door den dood van Christus is gedood, en vervolgens ook begraven; dat is, door Christus' lijden en sterven alzoo zijne heerschende kracht heeft verloren, dat hij is gelijk een dood en begraven lichaam, hetwelk zich niet kan bewegen om te heerschen, hoewel het zijnen stank nog wel van zich geeft, totdat het door den zelfden dood en Geest van Christus geheel wordt vernietigd. Zie Rom. 6 : 3 enz.".

Naar onze overtuiging, die wij, op genoemde gronden, met bescheidene vrijmoedigheid aan de overweging en het oordeel der

---

zullen zij begraven worden, en dan zijn zij voor goed van de aarde weg. De *Septuaginta* vertaalt het Hebreeuwsche בְּמָוֶת יִקָּבֵרוּ dan ook aldus: ἐν (let wel: *niet* εἰς, als in Rom. 6 : 4) *θανατῳ τελευτησουσιν*, in den dood zullen zij hun einde vinden". De jongste Nederlaedsche vertaling van het boek Job, door S. COOLSMA, 1914, komt daarmede wel overeen: „Het overschot der zijnen wordt begraven door den dood. En zijne weduwen zullen niet weenen", waarbij is aangeteekend: Vgl. Ps. 78 : 64.

Onze *Kantteekening* ziet daarin ook de bedreiging van een smadelijk verdwijnen. „Dat is, zij zullen zoo in het graf geraken, dat hun gedachtenis mede zal begraven worden, als onwaardig en stinkende bij de menschen. vg. Ps. 43 : 13". De *Fransche* vertaling luidt: „Zij zullen wel begraven worden na hun dood, maar hunne weduwen zullen niet weenen".

Dat in dezen tekst niets te vinden is tot staving van de verbinding van „*begraven*" met „in den dood" zal dan ook wel geen betoog behoeven."

[1]) Was wo nicht Unsinn, Pleonasmus ist. *De Wette.*

/

Generale Synode aanbevelen, kan dus de woordverbinding: *»met Hem in Zijnen dood begraven worde"* in het gebed bij den doop niet geacht worden juist, d.i. hier: *Schriftuurlijk* te zijn, maar is de samenvoeging dier woorden vrucht van dwalende exegese en maakt zij het gedeelte van het gebed, in welks verband zij voorkomt, niet alleen onhelder, maar ook onverstaanbaar. [1])

Is in het voorgaande de hoofdzaak van mijn bezwaar toegelicht, nu moet ik ook nog stilstaan bij een andere afwijking van Rom. 6 : 4, nl. de verandering van „*den* dood" in „*Zijnen* dood". Vg. bl. 134, al. 3. Daarvoor is in den tekst zelven en in het verband geen reden of grond. Die zou nog wel kunnen geacht worden er te zijn indien ook in het tweede deel van vs. 4 sprake was van „het leven" *van Christus*". Daar loopt echter („in nieuwigheid van) HET *leven*" parallel met („den doop in) DEN *dood*:" „Wij zijn dan met Hem begraven door den doop in den dood, opdat, gelijkerwijs Christus uit de dooden opgewekt is tot (door) de heerlijkheid des Vaders, alzoo ook wij in nieuwigheid des levens wandelen zouden".

In den tekst *staat* niet: „in *Zijnen* dood", maar: „in *den* dood". En *daarvoor* is alle reden. Want de gemeenschap van den gedoopte *aan den dood van Christus Jezus* is reeds in vs. 3 voorgesteld, en noodelooze herhaling — vg. bl. 135, 3 — kan niet de bedoeling zijn. Dat wij door „den doop in den dood *van Christus*" met Hem *niet alleen gestorven*, maar *ook begraven zijn*, is ook reeds duidelijk uit „met Hem", — niet „*in* Hem" — dat uitdrukkelijk, en vanzelf opzettelijk, bij „Wij zijn dan .... begraven" gevoegd is. De apostel wil — en dit is het nieuwe van vs. 4, het opklimmende, en de reden van de *herhaling* van „den doop" (het gedoopt zijn) — nu blijkbaar dit voorop zetten, dat wij, door de doopsgemeenschap met Christus' dood, *ook zelven* gedoopt zijn in *den dood*: d.i. ook zelven gestorven zijn *gelijk Hij* gestorven is. „Opdat, *gelijk* CHRISTUS is opgewekt ...., *alzoo* ook WIJ in nieuwigheid des levens wandelen zouden". En ook die *gelijkheid* (ὥσπερ-οὕτω) van Christus Jezus en ons in dood en opstanding wordt verder uiteengezet in vs. 5 en 6 v. Doel en vrucht daarvan is, dat wij, met Hem in den dood gegaan, niet meer de zonde dienen, maar, der zonde gestorven, der gerechtigheid leven.

Het Gebed bij den doop noemt deze, aan Rom. 6 : 4 ontleende, uitdrukking *niet* in saamvoeging met *den doop*, maar met de, door den doop beteekende en verzegelde, *inlijving*, in Jezus Christus. „Wij bidden U, bij Uwe grondelooze barmhartigheid, dat Gij dit kind (of Uw kind) genadiglijk wilt aanzien en door Uwen Heiligen Geest Uwen Zoon Jezus Christus *inlijven;* opdat het *met Hem in Zijnen dood begraven worde* en met Hem moge opstaan in een nieuw leven". Dat maakt echter de aangewezen fout niet goed of onschadelijk. Dat verband maakt die foutieve verbinding van „in den dood" met „begraven" niet van minder, veeleer van meer gewicht en bezwaar.

Hoe kan deze fout het best worden *weggenomen?* Mij bepalend tot het ingediend bezwaar, heb ik daaromtrent geen voorstel te doen. Alleen zij mij de vraag vergund, of de eene of de andere volgende wijziging aanbeveling zou verdienen. Bijv. „opdat het met Hem sterve

---

[1]) Zie ook o.a.: *Ons Doopsformulier,* door Dr. B. WIELENGA, bl. 204—210 v., alwaar ook de uitlegging van Ds. J. VAN ANDEL op Rom. 6 : 4 v. De conclusie van Dr. WIELENGA, bl. 209, luidt: „Vergelijken wij nu de uitdrukking in het gebed van ons Doopsformulier met de taal, die de Apostel hier (Rom. 6 : 4) spreekt, dan kan ons eerlijk oordeel niet anders zijn, dan dat door de bède: „Opdat het met Hem in Zijnen dood begraven worde", de schriftuurlijke bedoeling niet wordt weergegeven."

en begraven worde en met Hem moge opstaan in een nieuw leven"? Of deze: „opdat het met Hem ééne plant worde in de gelijkmaking Zijns doods...."? Of zulk eene, waarin het verband tusschen den *doop* en den *dood* tot uitdrukking komt, b.v.: Opdat het, volgens of overeenkomstig de beteekenis en verzegeling van den doop, met Hem in den dood ga en begraven worde?

Welke wijziging, hetzij eene van bovenstaande of welke andere, de Generale Synode verkieselijk achte als overeenkomend met de Heilige Schrift en in het redebeleid van het gebed passend, in elk geval zal de Synode, hoop ik, besluiten, deze gansch onjuiste en voor geen dragelijke uitlegging vatbare woordverbinding weg te nemen. Overeenkomstig de belijdenis der Gereformeerde Kerken in Art. 7, dat geen enkel menschelijk geschrift, zoomin van Kerken als van particuliere personen, mag gesteld worden gelijk met, veelmin boven de Goddelijke Schrifturen, zoo als de valsche Kerk, Art. 29, doet en daardoor zich kenmerkt. De besproken onjuistheid is niet eene zoodanige, dat zij geacht kan worden, van weinig of geen beduidenis te wezen — daargelaten, dat de Kerken niet de minste, gebleken, onjuistheid tegenover het Woord van God zich mogen veroorloven of die zwijgend aanzien. Die zinsnede zonder verstaanbaren zin komt voor in een *gebed!* En nu al meer dan drie eeuwen lang wordt ze op de lippen genomen in de Gemeente Gods, door de bedienaren des Woords, bij de bediening van het heilig Sacrament des Doops, in de nadering tot God, die heilig is en jaloersch op de eer van Zijnen Naam en van Zijn Woord. Mogen de Kerken zulk doen nog langer laten begaan, ja — tot eisch stellen? Immers neen! Tenzij de Kerken de juistheid van die woordverbinding door weerlegging van de gemotiveerde bezwaren mochten kunnen aantoonen. Indien de Generale Synode dát *niet* kan, zou het dan haar en door haar den Kerken niet grootelijks tot zonde worden, indien zij, om der oudheid en gewoonte wille, of uit te hooge vereering van hare liturgie, of om mogelijke bedilling door in de Schrift onkundige en onvaste menschen, of om welke andere reden ook, deze fout in het Doopgebed liet bestaan en begaan?

Zal misschien iemand ook van deze poging tot verbetering en versterking van ons Kerkleven zeggen: „ontijdig; 't is nog niet, of nu niet, de tijd voor zulke veranderingen, hoe goed en gewenscht ze ook op zich zelve kunnen zijn"? Tegenover zulk beweren zou ik dan wel willen vragen: of gehoorzaamheid aan het Woord van God en betrachting van heilige nauwkeurigheid in het letten op al Zijne Woorden, overal en altijd, vooral in het naderen tot den Troon der genade, ooit ontijdig kan zijn? Of niet, waar het den dienst en den bouw van het Huis des Heeren geldt, het argument: „'t Is de tijd niet, 't is de tijd niet" het misnoegen des Heeren over Zijn volk zou verwekken, nu evenzeer als in de dagen van den profeet Haggaï? Daarbij veroorloof ik mij de herinnering te voegen, dat ik eenige jaren geleden in het openbaar de aandacht op deze zaak heb gevestigd, en — reeds vóór ongeveer 25 jaren aan den Kerkeraad en de Classis, onder wier herderlijk opzicht ik verkeer, heb verzocht, dit mijn bezwaar te willen onderzoeken. Het feit, dat de Classicale Vergadering betuigde, dit vraagpunt wel interessant te vinden, maar toen te zeer bezet was met zaken betreffende de vereeniging der Kerken, en sedert nog geen tijd heeft gevonden voor de behandeling van dit bezwaar, moge, indien dit, onverhoopt, noodig ware, ook de Generale Synode helpen behoeden voor een besluit tot verschuiving, die zoo licht afschuiving wordt, en de Kerken in gevaar zou kunnen brengen van petrefactie

(versteening), in plaats van frisch en voortdurend zich verfrisschend, vernieuwend en heiligend, krachtig en vruchtdragend leven.

Met de bede, dat de Heilige Geest uwe vergadering leide en al haren gewichtvollen arbeid doe strekken tot verheerlijking van Gods grooten en heiligen Naam en opbouw van Zijne duurgekochte Gemeente, ben ik

Uw dienstw. broeder in Christus en medearbeider
in het werk des Heeren,
L. LINDEBOOM.

II.

BIJLAGE II.
(A. 3).

RAPPORT aangaande het schrijven van Prof. LINDEBOOM betreffende eene uitdrukking van het Formulier voor den Kinderdoop (Agendum letter A 2).

Aan uwe Commissie werd opgedragen, de Synode te dienen van praeadvies aangaande een schrijven van Prof. Lindeboom, van deze strekking:

„dat de Generale Synode hare aandacht vestige op deze zinsnede in het gebed bij den Kinderdoop: „met Hem in *Zijnen dood* begraven worde....”", „en brenge die in overeenstemming met hetgeen de Schrift zegt, Rom. 6 : 3 en 4: „Of weet gij niet, dat zoo velen wij in Christus Jezus gedoopt zijn, wij *in Zijnen dood gedoopt zijn?* Wij zijn dan met Hem begraven door *den doop in den dood*".

Hierbij werd aan Uwe Commissie in handen gesteld eene uitvoerige schriftelijke toelichting, door den Hoogleeraar van het door hem ingediende bezwaar gegeven. Daarin wordt een breed gedocumenteerd betoog geleverd voor de stelling, dat in den tekst Rom. 6 : 4, waaraan bedoelde uitdrukking blijkbaar is ontleend, de woorden „in den dood" behooren niet bij ,,begraven worden", maar bij „(in) den doop". Op grond hiervan wordt geoordeeld, dat de uitdrukking in het gebedsformulier vrucht is van dwalende exegese, dat zij het gedeelte van het gebed, in welks verband zij voorkomt, niet alleen onhelder maar ook onverstaanbaar maakt. Hierbij komt nog als tweede bezwaar, dat het formulier leest: „in *Zijnen* dood", terwijl in Rom. 6 : 4 gezegd wordt „in *den* dood", waarvan blijkbaar de bedoeling is, dat wij zelven ook gestorven zijn gelijk Hij gestorven is.

Nadat nog enkele proeven eener gewijzigde lezing ter overweging aangeboden zijn, wordt er tenslotte krachtig op aangedrongen, dat de Synode besluite, hetzij op eene der aangegeven, hetzij op eene andere wijze, „deze gansch onjuiste en voor geene dragelijke uitlegging vatbare woord-verbinding weg te nemen". Men stelle de zaak niet uit tot later. Immers deze zinsnede zonder verstaanbaren zin komt voor in een gebed: en zulk bidden mogen de Kerken niet laten begaan, ja tot eisch stellen. Indien de Synode dan ook de ingebrachte bezwaren niet kan weerleggen, zou het haar — zoo wordt gevraagd —

dan niet grootelijks tot zonde worden, indien zij deze fout in het Doopsgebed liet bestaan en begaan?

Uwe Commissie heeft van dit alles met belangstelling kennis genomen. Natuurlijk deden zich hierbij aanstonds een drietal vragen op. De *eerste* is, of als vaststaand kan worden aangenomen, dat bedoelde uitdrukking ontleend is aan Rom. 6 : 4. De *tweede*, of van dezen tekst, waaromtrent onder vroegere en latere uitleggers verschil van opvatting valt te constateeren, met genoegzame zekerheid geoordeeld kan worden, dat hij in den door Prof. LINDEBOOM aangegeven zin moet worden verklaard. En de *derde* is deze, of, indien bij nader onderzoek mocht blijken, dat de beide eerste vragen in bevredigenden zin moeten worden beantwoord, dit dan voor de Synode eene genoegzame reden zou kunnen zijn, om het formulier in den door Prof. LINDEBOOM gewenschten zin te wijzigen.

Het was deze laatste vraag, die uwe Commissie meende, allereerst onder de oogen te moeten zien.

Hierbij deed zich aanstonds aan haar op het niet geringe bezwaar dat er bestaat tegen het aanbrengen eener incidenteele wijziging in een onderdeel der liturgie. Het komt uwe Commissie voor, dat hiertoe niet anders dan om zeer gewichtige en dringende redenen moet worden overgegaan.

Van het bestaan hiervan nu heeft de Commissie zich, ook na ernstige overweging der door Prof. LINDEBOOM aangevoerde gronden, niet kunnen overtuigen.

Het ingediende bezwaar toch richt zich in geen enkel opzicht tegen eenige onschriftuurlijke *leer*, die in de bedoelde uitdrukking zou worden voorgesteld; en hiervan kan ook naar het oordeel uwer Commissie in geen geval ook maar in de verte sprake zijn.

En wat voorts de meening betreft, dat deze woordverbinding voor geene dragelijke uitlegging vatbaar is, en daarom dit gedeelte van het gebed onverstaanbaar zou maken, zoo heeft uwe Commissie zich hiermede niet kunnen vereenigen, daar naar hare overtuiging de bedoelde woorden op niet onduidelijke wijze uitdrukken de geheel Schriftuurlijke voorstelling van de gemeenschap der geloovigen aan den dood van Christus.

Op deze gronden oordeelde uwe Commissie, dat de ingediende bezwaren in geen geval ingrijpend genoeg zijn, om tot eene incidenteele wijziging der liturgie te kunnen nopen; en acht zij het dus niet noodig, dat de kwestie, of de uitdrukking is ontleend aan een tekst, waar de woorden op eene andere wijze zijn verbonden, thans vanwege de Synode aan een nader onderzoek worde onderworpe; en meent zij dan ook met nadruk te moeten ontkennen, dat het den Kerken tot zonde zou worden, indien zij zonder een zoodanig onderzoek de bedoelde uitdrukking in het Doopsformulier ongewijzigd handhaven.

Tenslotte zij, ter voorkoming van misverstand, nog opgemerkt, dat met het voorafgaande natuurlijk in het minst niet bedoeld is, dat de genoemde kwestie van geenerlei belang zou zijn; noch ook, dat zij bij eene eventueele meer algemeene herziening der liturgie geene ernstige overweging zou verdienen.

Op grond der bovengenoemde overwegingen heeft uwe Commissie de eer, uwe vergadering voor te stellen, de navolgende uitspraak te doen: (de uitspraak volgt in de Acta onder A. 3.)

Dr. J. RIDDERBOS, *Rapporteur.*

Die uitspraak luidt aldus:

Van het gravamen van Prof. L. LINDEBOOM tegen de zinsnede in het formuliergebed bij den Kinderdoop: „met Hem in Zijnen dood begraven worde" neemt de Synode kennis en waardeert de grondige wijze, waarop Z.H.Gel. dit bezwaar heeft toegelicht. Zij overweegt intusschen:

a. dat tot een incidenteele wijziging der Liturgie nooit anders dan om gewichtige en dringende redenen moet worden overgegaan;

b. dat aangaande bedoelde uitdrukking in ieder geval geoordeeld moet worden, dat zij in geenerlei opzicht tekort doet aan hetgeen in Rom. 6 : 3 en 4 en elders door de Heilige Schrift geleerd wordt, maar dat zij veeleer een geheel Schriftuurlijke gedachte op niet onduidelijke wijze uitspreekt;

c. en spreekt uit, dat er thans geen genoegzame reden voor haar is, om op deze zaak nader in te gaan.

Aangaande meergenoemd advies en de daarop gegronde uitspraak veroorloof ik mij in alle bescheidenheid het volgende op te merken.

Ad *A* van de *uitspraak*, dat een „incidenteele wijziging" m.i. de voorkeur verdient boven eene „meer algemeene". Omdat de laatste van meer ingrijpenden aard is en mede daarom ook nog wel lang op zich zal laten wachten. Voor de Synode, die eene „meer algemeene" in uitzicht schijnt te stellen, was, en voor de Kerken is, er dus *wèl* „genoegzame reden" om „nader in te gaan" op een bezwaar, dat, naar haar eigen betuiging, „op grondige wijze" uit de Schrift is toegelicht.

De geschiedenis der Gereformeerde Kerken spreekt ook niet ten gunste van die Conclusie. Om slechts deze feiten te herinneren:

1. In 1905 heeft de Generale Synode van „De Gereformeerde Kerken in Nederland" een gravamen tegen Art. 36 der Belijdenis *niet* naar „een meer algemeene" wijziging

van de Belijdenis verwezen en verschoven, *maar* het gravamen in behandeling genomen en tot de aanbevolen *schrapping* van de bezwarende zinsnede besloten. 2. De discussie op de Dordtsche Synode 1618/'19 over enkele woorden der Belijdenis.[1]) 3. De wijziging der Belijdenis (vooral art. 16) door de Synode te Antwerpen, 1566.[2])

Zeker, „tot incidenteele wijziging" moet nooit anders dan om „gewichtige en dringende redenen" worden overgegaan. Maar — dat geldt evenzeer van een „meer algemeene" wijziging.

't Is dus alleen de vraag, of die vereischte „redenen" in dit geval er inderdaad zijn.

De Commissie en de Synode oordeelen — „dat er geen genoegzame" — dus toch wel eenige — reden is om thans deze zaak nader te overwegen en tot beslissing te brengen.

Met die conclusie en de daarvoor aangegeven redenen kan ik mij niet vereenigen.

Op deze gronden.

„Dat aangaande bedoelde uitdrukking in ieder geval geoordeeld moet worden, dat zij in geenerlei opzicht afbreuk doet aan hetgeen in Rom. 6 : 3 en 4 en elders door de Heilige Schrift wordt geleerd", dat is *in de hoofdzaak* juist, nl. zooveel *de leer* aangaat. Mijn bezwaar spreekt ook niet van een onschriftuurlijke leering in het Doopgebed. Indien echter mijn betoog juist is : dat de bedoelde uitdrukking is ontleend aan en in strijd met de duidelijke taal van Rom. 6 : 3 en 4 : „Wij zijn dan met Hem begraven *door den doop in den dood*" — dan is een argument als dit : „'t gaat niet in tegen de *leer* der Schrift", toch geen afdoende reden, eene met goede Schrift-uitlegging strijdende uitdrukking in een Liturgisch geschrift, en nog wel in een *gebed*, ongestoord te laten staan. Zie o.a. Art. 7 der Geref. Belijdenis.

---

[1]) Zie o.a. Dr. H. H. Kuyper, *De Postacta* d. Nat. Syn. v. Dordrecht bl. 328 en 329 en 336 v.v. § 2. *De revisie van den tekst der Confessie tijdens de nazittingen.*

[2]) Dr. H. E. Vinke, Libri symbolici Ecclesiae Reformatae Neerlandicae. Praefatio XXI en XXII.

Er was en is dus wel terdege dringende reden tot nader onderzoek, of mijn bezwaar al, òf niet, gegrond is.

Temeer, omdat de Commissie en de Synode *zonder eenige de minste argumentatie* vérklaren, dat de bedoelde uitdrukking („in Zijnen dood begraven") „veeleer een geheel Schriftuurlijke gedachte op niet onduidelijke wijze uitspreekt."

Die verklaring zet geheel mijn betoog van het tegendeel (dat niet gaat tegen het *begraven worden met Christus in den Doop*, maar tegen de saâmvoeging van *begraven* en in *Zijnen dood* lees: *den* dood) eenvoudig ter zijde, in plaats van weerlegging ook maar te beproeven. Had ik niet mogen verwachten, dat de Synode op een „grondige wijze", als die zij in mijne toelichting waardeerde, op het in behandeling genomen gravamen en zijn toelichting zou zijn ingegaan?

Ook na vernieuwde overweging kan ik niet anders zien en zeggen dan dat, gelijk aan 't eind der toelichting gezegd is, de woordverbinding: *met Hem in Zijnen dood begraven worden* in het gebed bij den Doop „niet juist", d.i. hier: niet-Schriftuurlijk, is, maar „de vrucht van dwalende exegese", en dat zij het gedeelte van het gebed, in welks verband zij voorkomt, niet alleen onhelder, maar ook onverstaanbaar maakt".

De gronden voor dat gevoelen en de nadere drangredenen voor wijziging van het Doopgebed betreffende die uitdrukking zijn in het betoog zelf gegeven. Met verwijzing daarnaar kan ik dus hier volstaan.

Een rustige bespreking dezer zaak in de pers zal mij, om haar belang voor de Kerken, zeer aangenaam zijn. Eventueele gemotiveerde bezwaren tegen het „gravamen" en zijne argumentatie zal ik gaarne overwegen en daarop naar bevind van zaken antwoorden.

De Christelijke Dogmatiek van Dr. G. Vellenga

DOOR

Dr. A. G. HONIG.

De verschijning eener Dogmatiek in Nederland is een feit van gewicht. Het spreekt dan ook wel van zelf, dat ik met groote belangstelling den jongsten arbeid van den bekenden Dr. G. Vellenga ter hand nam. Gaarne breng ik hem bij de verschijning van het eerste deel zijner Dogmatiek mijnen hartelijken gelukwensch, terwijl ik er den wensch bijvoeg, dat spoedig het tweede deel het licht moge zien.

Na de uitgebreide College-Dictaten van Kuyper en de omvangrijke Dogmatiek van Bavinck eene nieuwe Christelijke Dogmatiek aan de theologische wereld aan te bieden, getuigt van moed en opgewektheid. Ook zal wel niemand ontkennen dat een wetenschappelijk Handboek van veel geringeren omvang uit praktisch oogpunt aantrekt. En dat geldt van deze Dogmatiek. Dit eerste deel telt slechts 173 bladzijden en het tweede deel zal vermoedelijk wel ongeveer denzelfden omvang hebben.

Het boek, dat ik terstond geheel las, is helder en vlot geschreven. En heel wat is in deze bladzijden ter sprake gebracht. Vele uitspraken komen er in voor, waarmede ik het geheel eens ben en waarover ik me hartelijk verheug.

Zoo al aanstonds de erkenning, dat de Heilige Schrift de kenbron is van de Dogmatiek. Haar Goddelijk gezag moet erkend. Met deze erkenning „stelt de dogmaticus zich principieel tegenover de kritiek .... in haar opzettelijk streven om de Schrift van Goddelijke oorkonde tot een bloot letterkundig product te maken. (blz. 9)”. Zoo ook in de afwijzing van het standpunt der Ethische richting. „De Dogmaticus mag met eigen oog de Confessie toetsen aan de Schrift maar nooit mag hij zijn eigen inzicht tot ken-

bron van de Dogmatiek maken. Deze wijze van doen wordt aangeduid als de gewetenstheologie, bewustzijnstheologie, geloofstheologie enz., maar al deze termen zijn even vaag als de aangeduide zaak onbepaald is. Zulk eene zelfontleding, deze demonstratie van eigen zielsinhoud, eene uiteenzetting van de persoonlijke geloofsovertuiging, heeft hare religieuse beteekenis en praktische waarde, maar deze geloofstheologie is Christelijke psychologie en geen Christelijk Dogmatiek (blz. 11)." Eveneens de herhaalde verwijzing naar onze Confessie, den Catechismus en de vijf Artikelen.

Dit laatste is te aangenamer, waar de schrijver zich niet geheel kan vereenigen met de Gereformeerde Theologie. Zijn standpunt geeft hij aldus aan: „Is de Gereformeerde Dogmatiek theologisch in constructie en de Luthersche Dogmatiek anthropologisch in zienswijze, deze Christelijke Dogmatiek zal christologisch in opbouw zijn. Zij stelt zich derhalve niet tegenover de Gereformeerde en de Luthersche Dogmatiek, doch bedoelt veel meer eene christologische synthese van hetgeen theologisch in de Gereformeerde en anthropologisch in de Luthersche belijdenis beleden wordt" blz. 1 en 2. Zie ook blz. 22.

Meermalen oefent Dr. Vellenga ook kritiek op de Geref. Theologie. Zoo b.v. op blz. 9 „Men verviel uit overdreven ijver voor het gezag van den Bijbel tot deificatie van de Schrift"; op blz. 26 „Evenzeer als de Luthersche kerk heeft zij de persoonlijkheid geaccentueerd ten koste van de gemeenschap. Juist door hare vooropstelling van de praedestinatie als cor ecclesiae, kwam de ecclesia zelve in moeite en gedrang. De scheidslijnen tusschen Kerk en Secte werden uit het oog verloren. De Uitverkiezing verdrong de Belofte, maar daardoor werd ook noodzakelijk God in zijne vrijheid beperkt en de mensch van zijne verantwoordelijkheid losgemaakt"; op dezelfde bladzijde nog eens „Gevolg hiervan was, dat de Theologie (Locus de Deo) krachtig ontwikkeld, de Ecclesiologie al te zeer beperkt (Kerk-numerus praedestinatorum), de Hamartiologie wel wat verwaarloosd en de Soteriologie haast vergeten

werd; en op blz. 27, blz. 63, blz. 83, blz. 85, blz. 87, blz. 114, en blz. 172. De motieven tot deze kritiek worden meestal niet genoemd. Ik geef dan ook den geachten auteur met bescheidenheid in overweging deze uitspraken nog eens te overwegen en zijne studie van de Gereformeerde Theologie voort te zetten. Ik vlei mij, dat hij alsdan de onbillijkheid van zijn eigen kritiek inzien zal.

Het feit, dat de schrijver een eigen standpunt wenscht in te nemen, zij eene oorzaak te meer, om zich deze Dogmatiek (die keurig uitgegeven werd) aan te schaffen.

Mij moet echter de opmerking van het hart, dat mij tot dusver van dit specifieke, christologische standpunt niet veel is gebleken. Waar ik het miste in de Theologie, daar zal ik het wellicht vinden in de Ecclesiologie, het andere der 2 onderdeelen waarheen Dr. V. hiervoor zelf verwijst.

Ook bleek mij tot dusver nog niet duidelijk, dat metterdaad „deze Christelijke Dogmatiek uitgaat van de belofte Gods, zooals die in Christus belichaamd is en in den H. Doop beleden wordt", blz. 1 en 2, en 87.

Gezocht schijnt 't me het onderscheid tusschen de Gereformeerden, de Ethischen en Confessioneelen in verband te brengen met de Franken, Saksen en Friezen.

Een slip van de pen is de klacht, dat de Staten „zelfs geen provinciale synoden toestonden blz. 33; „de mededeeling dat Coccejus de grondlegger is van de foederaal-theologie (blz. 33); dat dogmatisch van belang is Comrie's A B C des geloofs" (zijn geleerd examen van Tolerantie blijft onvermeld) (blz 36); dat Vinet als een vertegenwoordiger van den Réveil wordt genoemd (blz. 37) — immers sprak hij steeds luider zijne bedenkingen tegen deze geestelijke beweging uit; dat de Nederduitsche Gereformeerde Kerken (doleerende reeds voor 1892, zouden hebben geheeten „de Gereformeerde Kerk" en dat op blz. 20 het Humanisme onvermeld blijft.

Heldere en scherpe definitie's ontbreken te veel.

Onbevredigd liet me voorts vooral de bespreking van de eigenschappen Gods, de vermogens der ziel, het Tradu-

cianisme (waarom het Generatianisme niet genoemd ?), het Creatianisme, de erfschuld, het ontbreken van de bespreking van het verband tusschen onze zonden en den raad Gods in hoofdstuk 12, en het stellen van wantrouwen in plaats van ongeloof bij de eerste zonde.

Zoo maakte ik bij de lectuur nog meer aanteekeningen, terwijl ik ook enkele drukfouten aanstreepte (Christian, lees Christiana, blz. 23; loquator, lees loquatur, blz. 27; moumena, lees noumena, blz. 52; Job. 36 : 26 Hem, lees het; Paust, lees Faust, blz. 135.

Maar genoeg.

Dr. Vellenga hebbe de vriendelijkheid in mijne opmerkingen te zien met hoeveel belangstelling ik zijn Dogmatiek, die veel goeds bevat, gelezen heb.

Deel I bevat: de Inleiding, de Theologie, de Anthropologie en de Hamartiologie.

KRONIEK.

Kerkelijk leven, door Prof. Fabius. — De onkerkelijke richting, door Wormser. — Groens Geheimraad. — Studie van Groens geschriften. — Studie van Wormsers geschriften. — Vinet en de Rougemont. — Prof. Fabius en de kerkelijke pers. — Professor Fabius en de predikanten. — Homiletische opmerkingen. — De critiek op onze preeken. Naschrift.

In de zomervacantie ging ons kerkelijk leven rustig zijn gang. Het grootste evenement is wel geweest de beschouwing over *het kerkelijk leven*, waarmee professor Fabius ons verraste; een geschrift, dat eenigermate een vervolg is op *het Eeuwgetij der Kerkhervorming* van het vorige jaar.

Op het titelblad van laatstgenoemd werk plaatste de schrijver als motto dit woord van Wormser: „Om eene *Kerk* te reforméren, moet men overtuigd zijn, dat er eene *Kerk* is. Maar eene Kerk zonder bewustheid en belijdenis (men moge haar *Kerk* blijven noemen) is inderdaad ontbonden en verstrooid in de wereld."

Kerkelijk Leven is niet van zoo'n motto voorzien. Gevoegelijk had daarvoor echter dit andere woord van Wormser kunnen dienen: „De glans der tegenwoordige opgewektheid, zoo zij bij hare *christelijke* rigting niet tevens een *kerkelijk* karakter aanneemt, is niet in staat voor mij de donkerheid te bedekken van de toekomst die Kerk en Christendom beide in ons vaderland, *ook door haar*, te gemoet gaan."

Het jongste geschrift van den Hoogleeraar Fabius is als 't ware de commentaar op dezen tekst van Wormser.

Die dubbele herinnering nu aan Wormser heeft mijn

hart goed gedaan; want aan de bestudeering van Wormsers geschriften heb ik voor mijn vorming veel te danken. En nadat zijn zoon door den dood verhinderd werd om het leven van zijn vader te beschrijven, heb ik me ernstig voorgenomen dit te doen.

Reeds Groen van Prinsterer schreef: „Een *karakter-studie* van Wormser zou zeer belangrijk zijn voor de geschiedenis van onzen kerkrechtelijken strijd."

En inderdaad, een karakterstudie van Wormser is in dit opzicht minstens even belangrijk als een karakterstudie van Groen van Prinsterer. Beter toch dan Groen van Prinsterer heeft Wormser het levensbeginsel der Gereformeerde Kerk gevat. En wel terecht heeft Allard Pierson gezegd, dàt zich in Wormser het Gereformeerde kerkgeloof belichaamde.

Niemand heeft dan ook zóó onvermoeid gestreden tegen *de onkerkelijke richting* van het Reveil als Wormser, dien men „het vleeschgeworden kerkbegrip" heeft genoemd.

Groen van Prinsterer daarentegen bleef altoos nog eenigermate een man van het Reveil, waarvoor hij gewonnen was door zijn vrouw. En pas door de vriendschap met Wormser vond Groen aansluiting aan het Gereformeerde leven.

Treffend is het echter op te merken, hoe Groen steeds getoond heeft aan die vriendschap van Wormser groote behoefte te hebben. Hij noemde Wormser zijn *geheimraad.* En zelden is er zoo'n vertrouwelijke omgang gezien tusschen hoog en laag als tusschen dezen edelen aristocraat en dezen bescheiden democraat.

Want Wormser was slechts 'n eenvoudige deurwaarder. Maar 'n deurwaarder, van wien Da Costa eens zei: „Wat voortreffelijke kop, en wat karakter daarbij! Ware ik koning of minister, hij bleef geen half uur langer deurwaarder."

Toch is Wormser deurwaarder gebleven tot aan zijn dood toe. Hij heeft het zelfs nooit tot een kamerlidmaatschap gebracht, al waren er ook in zijn tijd, evenals nu, heel wat mindere goden dan Wormser, die wèl een plaatsje veroverden op het Binnenhof.

Maar ofschoon Wormser geen lid van de Tweede Kamer was, toch had Groen van Prinsterer het volste recht om hem te noemen: „volksvertegenwoordiger bij uitnemendheid; vertegenwoordiger van de echt-nationale volkskern in en buiten de staatsrechterlijke grenslijn".

Indertijd klaagde Professor Fabius over gebrek aan studie onder onze politieke mannen. 't Leek hem niet ongewenscht toe, dat men onze candidaten voor de Tweede Kamer eerst eens examineerde in de kennis der staatkundige beginselen, inzonderheid in de kennis van Groen van Prinsterers werken.

Nu, ik durf verzekeren, dat Wormser in dit geval een schitterend examen zou hebben afgelegd, want hij kende Groen op zijn duimpje.

Doch niet alleen, dat hij zelf de geschriften van Groen van Prinsterer las; maar hij beijverde zich ook, om ze te verspreiden onder het volk. Groens „Vrijheid, gelijkheid en broederschap" deelde hij bij getallen rond onder de arbeiders van een sigarenfabriek.

Of die er dan wel iets van begrepen zullen hebben?

Meer dan men denkt!

In 't algemeen had Groen meer te klagen over de onkunde der hoogere standen, dan van het volk. En Wormser deed eens de merkwaardige ervaring op, dat een gewone kantoorbediende hem met groote ingenomenheid over Groens standaardwerk: *Ongeloof en Revolutie* sprak, terwijl een doctor in de medicijnen hem verklaard had, er niets van te hebben begrepen.

Intusschen, de dokter *probeerde* dan tenminste nog, of hij Groen van Prinsterers werken ook begrijpen kon. Velen echter in onzen tijd komen zelfs aan dat probeeren niet toe. En toch praten ze vaak op een toon, dat ge zoudt meenen met ik-weet-niet-wat voor politici van professie te doen te hebben

Misschien is 't ook maar goed, dat ze Groen van Prinsterer niet bestudeeren. Want de lezing van zijn geschriften zou hen wellicht heelemaal in de war brengen. En dat is maar lastig voor menschen, die gewoon zijn onze politieke en sociale vraagstukken in een ommezien op te lossen.

En zooals het hun bij de bestudeering van Groen van Prinsterers werken te moede zou zijn, zoo zou het hun natuurlijk ook vergaan bij het lezen van Wormsers geschriften.

Neem nu maar alleen Wormsers voornaamste geschrift, getiteld: *De kinderdoop, beschouwd met betrekking tot het bizondere, kerkelijke en maatschappelijke leven.* Reeds die titel op zichzelf lijkt velen vreemd toe, want zij kunnen zich ter wereld niet voorstellen, wat nu toch het maatschappelijke vraagstuk met den kinderdoop te maken kan hebben. En nog vreemder zullen ze opzien, als ze bij de lezing van dit geschrift bespeuren, dat Wormser dien kinderdoop ook in verband brengt met het staatkundige leven, blijkens de hoofdgedachte van heel zijn geschrift: *Leer de natie haar doop verstaan en waardeeren, en Kerk en Staat zijn gered.*

Daar begrijpen ze niets van! De kinderdoop toch, zoo meenen ze, raakt slechts 'n strijdvraag onder de theologen; maar wat heeft de kinderdoop nu met de politiek van doen!

Wormser zelf begreep ook wel, dat de menschen zóó zouden spreken. En toen hij dan ook eens een soortgelijk opstel voor Groens dagblad „De Nederlander" inzond, voegde hij er een briefje aan Groen bij, waarin o.m. deze woorden voorkwamen: „Indien het opstel voor een politiek dagblad wat veel theologie mocht bevatten, gelief dan de goedheid te hebben het eenvoudig ter zijde te leggen". Maar bij die opmerking van Wormser teekende Groen aan: „Voor een *Christelijk* dagblad is een *Theologie* als die van Wormser onmisbaar".

Geen wonder daarom, dat Groen ook Wormsers boekje over den kinderdoop hartelijk aanbeval, juist omdat daarin de doop wordt opgevat als de eenheidsband eener Christelijke natie.

Er waren echter ook wel christenmenschen, die met dit boekje van Wormser volstrekt niet sympathiseerden. In Zwolle hadden eenige vromen zelfs de lievigheid om Wormser een brief te schrijven, waarin ze hem lieten weten, dat hij, ter wille van dit boekje „waard was, dat een molensteen om zijn hals gedaan, en hij in de diepte der zee geworpen werd".

Enfin, ook ondanks deze vrome verwensching, heeft de schrijver toch veel zegen op zijn boekje mogen zien. Het deed, en doet nog steeds zijn werking. En nog telkens wordt het herdrukt.

Ook voor den tegenwoordigen politieken strijd heeft het boekje nog zijn beteekenis. Want het eenige goede spoor, dat naar het hart onzer natie leidt, wordt aangewezen in Wormsers stelling: Leer de natie haar doop verstaan en waardeeren, en Kerk en Staat zijn gered.

Vandaar ook dat Dr. Kuyper reeds in 1873, toen hij terugkeer eischte tot het Gereformeerde type der natie, zeggen kon, dat hij, dusdoende, „slechts de voetstappen drukte van den grooten Wormser".

De groote Wormser! Men zegt wel eens, dat iemand al groot kan wezen alleen reeds door het schrijven van een duodecimo-boekje. Welnu, Wormser zou reeds groot zijn, al had hij niets anders geschreven, dan die kleine brochure van nog geen 50 bladzijden over *de onkerkelijke richting.*

Aan dit geschriftje ontleende Professor Fabius het motto voor zijn *Eeuwgetij*, en van dit geschriftje is zijn *Kerkelijk Leven,* ik zou bijna zeggen: een tot op onzen tijd bijgewerkte herdruk. De quintessens vind ik dan ook in deze woorden op blz. 61:

> De onkerkelijke richting heeft reeds in de vorige eeuw in sterke mate geheerscht. En nog doet zij haren invloed gelden. Ja, soms schijnt, alsof dit in toenemende mate het geval is. De kerkelijke strijd van 1886 en eerstvolgende jaren heeft haar eenigermate teruggedrongen. Toch steekt zij allengs den kop weêr op. Trouwens geen wonder. Men heeft hier te doen met een element van ontbinding als de mot, die bij slechts gedeeltelijke verdelging welhaast weêr doet opschrikken door nog grootere verspreiding. En de tijdgeest is aan het voortwoekeren van dit kwaad zeer bevorderlijk. Zoodat ook vele geloovigen daardoor werden en worden meegesleept.
>
> De gronddwaling in dezen is de voorstelling, alsof alle kerkelijk instituut slechts menschenwerk is en in dien zin eene tegenstelling vormt met de onzichtbare Kerk, die alleen eenen goddelijken oorsprong zou hebben.

Ik geef hier geen boekbespreking. Daarom zal ik mij ook niet wagen aan een overzicht van den inhoud. Alleen spreek

ik den wensch uit, dat dit boek nu toch ook eens ernstig bestudeerd moge worden door onze ontwikkelde jongelui, de veelbesproken „intellectueelen" onder de jongere generatie. Die hebben, bij veel aantrekkelijks, meestal dit tegen, dat ze zoo weinig *historisch* leven. Ze zijn gewoonlijk zoo treurig slecht op de hoogte van ons kerkelijk verleden. En dan worstelen zij met wat zij noemen, de nieuwe problemen van onzen tijd. Maar wie een weinig studie van de historie maakt, merkt al spoedig, dat het dikwijls *oude* problemen zijn, slechts in een nieuweren vorm.

Dit geldt inzonderheid ook van de vraag naar de verhouding van, zeg b.v. de N. C. S. V. tot de Kerk. Verleden jaar, toen ik het genoegen had op Hardenbroek door Dr. H. C. Rutgers ontvangen te worden, en met hem ook over deze kwestie sprak, was mijn slotsom: „Lees een Wormsers *onkerkelijke richting*". Maar nu zou ik, ook omdat genoemd vlugschrift van Wormser in den boekhandel zeldzaam geworden is, willen zeggen: Lees eens *Kerkelijk Leven* van Professor Fabius. En voor een referaat op Hardenbroek lijkt me bizonder geschikt een onderwerp als: *Vinet en De Rougemont.*

„Vierkant tegenover Vinet staat Wormser" zegt Professor Fabius op blz. 45. En in dat verband noemt Zijn Hooggeleerde op blz. 47 dan ook even De Rougemont. Over dezen waardigen bestrijder van Vinet zegt hij evenwel meer in *Het Eeuwgetij*, waar hij op blz. 54 het voortreffelijke, tegen Vinet gerichte betoog roemt van Fr. De Rougemont: *Les Individualistes et l'Essai de M. le Professeur Vinet etc.*

Op dat te onzent, naar het schijnt, zoo weinig bekende geschrift, vestigde onze Hoogleeraar uitvoeriger de aandacht in *De Christelijke Staat*, blz. 106/114. Daar geeft hij den hoofdinhoud van dit uitnemende geschrift kortelijk weer, dat hij „een zeldzaam gelukkig geslaagde proeve" noemt „tot weerlegging van het zoo verleidelijke individualisme, dat nog in bekoring wint, als men het leest in den gloedvollen en verheven vorm, waarin Vinet zijn gedachten hult. Deze bestrijding van het individualisme, treffend door De

Rougemont geheeten de bastaard van den Christelijken godsdienst en den geest dezes tijds, werpt zoo helder licht over vele stellingen van dusgenaamd ethische zijde gepredikt. Dit geschrift kan uitnemend dienst doen, om wie gevaar loopt geheel in de strikken van het individualisme verward te raken, daaruit nog te bevrijden. Wie dit geschrift gelezen en voor zich verwerkt heeft, mag zich wellicht vleien, dat hij met het individualisme van Vinet, met de ethische leeringen afgerekend heeft. Ja denzulken zal het weinig moeite kosten op den vasten, breeden bodem, waarop hij dan is vastgezet, verder te bouwen. Kerkelijke bladen zouden door de bestudeering van dit geschrift ruime stof kunnen vinden voor artikelen van waarlijk stichtende, opbouwende beteekenis. Immers is ook, ja wellicht vooral in dezen tijd, de benevelende macht van het individualisme groot".

Onze kerkelijke bladen hebben deze zaak echter weinig ter harte genomen. Mij althans is geen kerkbode bekend, die aldus van Gereformeerd standpunt de onkerkelijke richting eens opzettelijk ging bestrijden. Hatelijke insinuaties zijn er genoeg neergeschreven; maar een principieel betoog werd niet geleverd.

Begrijpelijkerwijs is Professor Fabius over onze kerkelijke bladen dan ook niet zoo best te spreken. „Men heeft kerkelijke organen", zoo schrijft hij op blz. 102 en 103, „die week aan week met allerlei gevuld worden, maar waarin juist ontbreekt de bespreking van kerkelijke vraagstukken, die men daar in de eerste plaats zou wachten." De waardeering, die *Het Eeuwgetij* in de kerkelijke pers mocht vinden, heeft een oogenblik de hoop bij Zijn Hooggeleerde gewekt, dat de daarin behandelde onderwerpen in de eerstvolgende maanden door die pers zouden besproken worden. Toch bleek daarvan niet. Zullen onze kerkbodes de in *Kerkelijk Leven* geboden stof nu meer onder de aandacht van het kerkelijk publiek brengen? Het is te hopen!

Intusschen vestig ik in dit tijdschrift alvast de aandacht van collega's op de vele opmerkingen, die Professor Fabius aan het adres der predikanten richt.

Dat doet deze Hoogleeraar nu niet voor 't eerst. In zijn *Geformeerde Beginselen, Huiskamer en Keuken, Voortvaren,* ja in welk geschrift al niet, deed hij het ook reeds. Men zou dan ook uit de verschillende werken van dezen schrijver zeer wel een bloemruiker kunnen saamlezen van nuttige wenken voor predikanten. De onderwerpen voor zoo'n vademecum, door hem ter sprake gebracht, zijn vele en velerlei. Sommige zijn echte stokpaardjes, die deze Hoogleeraar telkens berijdt. De meeste vindt men dan ook reeds in *Voortvaren,* waar trouwens een afzonderlijke paragraaf gewijd is aan de „prediking des woords" en ook een aan „kerkelijk leven."

De schrijver spreekt daar over het herhalen van oude preeken, over de keuze van psalmverzen en over de tractementskwestie. In *Huiskamer en Keuken* berekende hij den gewenschten duur eener preek. In *Kerkelijk Leven* heeft hij het over de tegenwoordigheid van een Hervormden collega bij afscheidsprediking; over de noodzakelijkheid van kerkeraadstoezicht op de catechisatie; over de beteekenis van den handdruk, dien bij het gaan naar den kansel de ouderling aan den predikant geeft; over de bevestiging van ambtsdragers; over de aanbeveling van een tweede collecte voor hetzelfde doel; over plaatsenverhuring; over het preeken tegen het (anti)Hervormd Kerkgenootschap; over verwijzing naar de kerkelijke Formulieren; over het tekort aan predikanten.

Van zijn homiletische opmerkingen citeer ik hier de volgende:

> De leeraar, die zich altijd tot de eerste beginselen bepaalt, zal telkens behoefte aan verwisseling van standplaats hebben, om aldus denzelfden arbeid te verrichten, hoezeer ook daar wellicht aan heel wat anders behoefte wordt gevoeld. Toch is het veeleer begeerlijk te achten, lang in dezelfde gemeente te mogen arbeiden, om met haar voort te varen tot de volmaaktheid.
>
> *Voortvaren,* blz. 15.

> De leeraar, die nimmer, zij het al in broederlijken zin, tegenover een grooter of kleiner deel der gemeente komt te staan, heeft wel zich af te vragen, of hij misschien steeds met de eerste beginselen

bezig is; ja, wellicht alleen verkondigt, waaraan de gemeente gewend is, en dat zij daarom in geestelijke vadsigheid liefst zich altijd hoort herhalen.

Voortvaren, blz. 19.

Het is nog altoos beter meer dan eens hetzelfde goed bewerkte stuk aan te hooren, dan twee Zondagen achtereen wel verschillende, maar toch ongare gerechten te moeten nuttigen.

Voortvaren, blz. 16.

In vijftig minuten kan heel wat zaakrijks worden gezegd [1]). Intusschen wordt niet geloochend, dat in den regel meer moeite kost om voor wat men heeft te zeggen, zonder aan de helderheid afbreuk te doen, den minst omvangrijken vorm te vinden. De lengte eener preek kan misschien eenige verontschuldiging vinden in den krap toegemeten tijd van voorbereiding.

Huiskamer en Keuken, blz. 84.

Tegen den aandrang om voor den dienst des Woords, althans des avonds, niet twee uur te bestemmen, werd wel eens opgemerkt, dat het moeilijk is eene gansche afdeeling van den Catechismus in korten tijd te behandelen. Alsof dat dan wel mogelijk ware in het ruimer bestek van tijd, dat men neemt. Zal de Catechismus waarlijk grondig worden opgevat, dan zal het toch wel overweging verdienen, telkens ééne der vragen van de Zondagsafdeeling meer in het breede te bespreken. Het volgende jaar doet men dit met eene andere vraag dier afdeeling. Zoo wordt de gansche Catechismus ieder jaar behandeld, en toch daarover twee of drie jaar gedaan. Op die manier kan men dieper graven; blijft de prediking frisch; en de gemeente veruitwendigt niet.

Huiskamer en Keuken, blz. 84.

Degelijke, op grondige studie berustende, waarlijk doorwrochte bediening van het Woord is gewis van hooge waarde voor de meer ontwikkelden. Maar *bovenal voor de minder ontwikkelden*, De eersten kunnen zich, bij het missen van voedzaam brood in de Kerk, nog vaak helpen door geschriften in hunne woning. Maar arbeiders en dienstboden moeten veelszins teren op de prediking in de Kerk. *Voortdurende studie* is voor den dorpspredikant waarlijk niet minder noodig dan voor den stadsleeraar.

Het Eeuwgetij, blz. 40. Vergelijk ook:
Kerkelijk Leven, blz. 105.

---

[1]) Nog sterker is wat Oetinger eens zei: Wer über eine halbe Stunde predigt, der ist ein Narr. Denn 1. Salomo sagt: Gott ist im Himmel und du auf Erden, darum lass deiner Rede wenig sein, und wo viel Worte

Van veel gewicht is, dat allerlei deelen des Bijbels behandeld worden; dat geregeld de Bijbelsche geschiedenis door de preek gevlochten zij, wat niet het minst voor de kinderen, om hunne aandacht te binden, belang heeft.

Kerkelijk Leven, blz. 105.

Het is niet genoeg om de Kinderkerk af te keuren, maar bij de prediking moet ook bedacht worden, dat zij voor volwassenen èn kinderen heeft te dienen.

Voortvaren, blz. 18.

Ook het bovenstaande behoort tot „*de tegenwoordige critiek op onze preeken*", waarover Professor Hoekstra schreef. Maar het is niet „*de critiek der jongeren*" waarvoor collega J. C. Aalders gehoor vroeg. Het is de critiek van een der ouderen. En mogelijk willen sommigen, die voor de critiek der *jongeren* doof zijn, naar deze critiek *van een der ouderen* nog wel luisteren.

J. C. RULLMANN.

P. S. Op blz. 104 van zijn *Kerkelijk Leven* komt Professor Fabius op tegen een uitdrukking, door mij gebezigd in het *Jaarboek* voor 1917. Daar schreef ik, dat de Synode van 1841 zich alleen aan den geest en de hoofdzaak der Belijdenis hield. Mijn hooggeachte criticus merkt daartegen op: „De Synode hield zich aan *niets*. Zij liet *allen* belijdenisband los". Volkomen waar, en daarom liet ik op de gewraakte woorden aanstonds volgen: „Ieder kon daaronder zooveel en zoo weinig verstaan als hij goed vond. *Zoo kende de leervrijheid geen grenzen*". In mijn *Strijd voor Kerkherstel* echter werkte ik deze zaak breeder uit, en daarbij volgde ik *geheel hetzelfde redebeleid van Groen*, waaraan Professor Fabius herinnerde.

J. C. R.

---

sind, da geht es ohne Sünde nicht ab. 2. Ein solcher predigt in der andern halben Stunde wieder hinweg, was er in der ersten hingepredigt hat. 3. Ein solcher weiss zuletzt selber nimmer, was er gepredigt hat; 4. zeigt er an, dass er wenig verstehe, weil er seine Ideen nicht concentriren kann (*Leben und Briefe*, Seite 383 und 384).

RECENSIËN.

Verzoening. Een psychologisch-dogmatische beschouwing, door Dr. A. BLINK KRAMER. J. H. KOK, 1918, Kampen.

De schrijver van deze studie deelt mede, „dat hij, met vele anderen, in den loop der jaren langzamerhand tot de overtuiging gekomen is, dat voor onzen tijd de Gereformeerde beginselen, wijl 't meest schriftuurlijk en, juist geformuleerd, ook het best voor het heden passend, weer naar voren moeten worden gebracht".

Over deze geleidelijke kentering in zijne zienswijze verblijd ik me hartelijk. Ter wille van den Schrijver zelven. Maar ook ter wille van de wetenschap der Dogmatiek. Dit boek toch, hetwelk ik geheel nauwkeurig doorlas, toont wel, dat Dr. Blink Kramer met de nieuwere Theologie goed vertrouwd is en dat we D. V. van hem nog belangrijke verhandelingen mogen verwachten.

Dat de auteur nog niet geheel ontkomen is aan de invloeden, die hij te voren onderging, is niet bevreemdend. Hij citeert soms uitspraken van Ethische Theologen, die ik niet geheel zonder een woord van kritiek zou hebben laten passeeren.

Ook gaan soms zijne uiteenzettingen feil. Uitspraken als deze: „Had God onze schuld bezocht louter aan een onschuldig mensch, het ware onrecht geweest; doch Hij bezocht haar aan de menschelijke natuur in Zijnen Zoon, die de volle openbaring van zijn eigen Wezen is. In Christus dus draagt God zelf alles voor ons (blz. 38 en blz. 65 en blz. 82); „God (de Vader) komt in Christus (den Zoon) zelf in onze nooden geheel in en daalt alle trappen af van onze ellende" (blz. 38); „God ontdoet zich van zichzelf in Christus" (blz. 38) zijn bedenkelijk. Op blz. 41 en 42 is de klip van het Synergisme onbedoeld niet geheel vermeden.

De Schrijver acht, dat er in de ethische Theologie een waar element is, dat niet moet worden veronachtzaamd. Wat hij echter over het verband tusschen de bijzondere openbaring en het natuurlijk leven opmerkt, schijnt me niet geheel billijk tegenover de Gereformeerde Theologie. Vinet heeft dit stellig sterker geaccentueerd en Beets volgde hem hierin vaak treffend na, maar de Gereformeerde Theologie heeft hier ook reeds op gewezen. Trouwens zoo deden reeds de Apologeten.

Nu bedoelt Dr Blink Kramer „in dit geschrift van deze psychologisch-dogmatische, of wil men liever, dogmatisch-psychologische methode, een proeve te geven. Zoo zal het overnemen van goede elementen uit de theologie der ethischen de Waarheid Gods slechts ten goede kunnen komen. Wij gelooven niet, dat deze methode reeds zooveel met bewustheid is toegepast ten opzichte van de Christelijke heilswaarheden, althans, zonder dat deze daarbij zelf werden verzwakt".

Ongetwijfeld heeft zulk eene poging recht op waardeering. Maar dat zij geheel is geslaagd, kan ik niet zeggen.

Integendeel het schijnt me nog slechts eene eerste schrede.

Reeds aanstonds gaat de Schrijver m. i. mis door aan het Schriftonderzoek enkele ethische motieven vooraf te laten gaan (Hoofdstuk I).

De Schrift dient voorop te gaan. Maar ook bij de uiteenzetting van de ethische motieven zou ik niet elk woord voor mijne rekening kunnen nemen. En dit geldt ook van betoogen in de volgende hoofdstukken en in de Aanteekeningen.

Deze bedenkingen verhinderen me echter niet, mijne waardeering voor deze studie uit te spreken.

Slechts richte de Schrijver in het vervolg zijne studies anders in. Waarom slechts 36 blz. tekst en 41 blz. aanteekeningen? Formeel zou de studie meer bevredigen, wanneer het meeste uit de aanhalingen in den tekst zelf (zij het dan, dat het aantal hoofdstukken grooter geworden zou zijn — maar wat was hiertegen?) ware verwerkt.

HONIG.

Prof. Dr. D. PAUL FEINE, **Die Gegenwart und das Ende der Dinge,** Leipzig, A. DEICHERT, 1918, 40 bl. 1 Mk.

Een methodisch voortreffelijk boekje, omdat het vrij van alle chauvinisme in oprechtheid tracht na te gaan, hoe volgens de Schrift de tegenwoordige ellende in verband staat met het einde aller dingen. De Schr. behandelt zijn onderwerp in 5 hoofdstukken. Eerst een soort van historisch overzicht. Mooi zijn de hoofdstukken 2 en 3, waarin wordt betoogd, dat Jezus Christus, ook al lijkt het heel anders, toch metterdaad in het middelpunt der geschiedenis staat en ook, dat de heerlijkheid van het Rijk Gods, waarvan Christus sprak, niet hier op aarde, waar de zonde steeds den vollen vrede zal blijven verstoren, maar na de wederkomst te wachten is. Tegen de beide laatste hoofdstukken heb ik bezwaren. En omdat daar een te groot onderscheid gemaakt wordt tusschen Oud en Nieuw-Testament, èn omdat in verband met een o.i. gekunstelde onderscheiding tusschen Wahrsagung und Weissagung staande wordt gehouden, dat op tal van plaatsen in het N. T. de parousie zeer dicht bij wordt gesteld. Dat neemt niet weg, dat we dit boekje ìn zijn geheel gaarne aanbevelen. Wij Nederlanders en Gereformeerden zullen er misschien niet zoo heel veel nieuws in vinden, maar het geeft dan toch een ook voor ons meermalen frisschen kijk van een kundig Nieuw Testamenticus op een dagelijks aan de orde zijnd onderwerp. Ook voor de prediking kan het geschriftje goede diensten bewijzen.

F. W. GROSHEIDE.

LUTHER, **Herinneringen bij het vierde eeuwfeest,** door H. A. VAN DER MAST, J. H. KOK, 1917, Kampen.

Bij de beoordeeling van dit boekje wil ik mij houden aan den billijken regel, dat ieder geschrift moet worden

beoordeeld naar den eisch dien het zich zelf stelt. Het is „bestemd voor ons volk, voor eenvoudige lezers en lezeressen”. Aan dit doel kan het uitnemend beantwoorden. Deze eisch dien de schrijver zich stelde maakte hem zijn taak niet gemakkelijker. Hij moest bij zoo rijke stof eclectisch te werk gaan. Schoon is door Dr H. H. Kuyper gezegd: „hoe meer het zoeklicht der historie speelde op dezen diamant, hoe rijker hij aan facetten bleek te zijn”. Zich bij een overweldigenden rijkdom van stof weten te beperken is een uitnemende kunst; de schrijver is in de beoefening daarvan goed geslaagd. Na eene inleiding, die niet het beste is van dit boekje, volgt een eenvoudig en boeiend verhaal van Luthers jeugd en leerjaren, waarna wij hem als monnik leeren kennen; als een Paulus kon hij getuigen van zijn onberispelijken wandel, blz. 30; de bekeering van Luther kan op één lijn gesteld worden met die van een Paulus en een Augustinus. Vrede heeft hij eerst gevonden, toen hij door het lezen van Paulus' brief aan de Romeinen leerde verstaan, dat onze gerechtigheid voor God niet door onze werken en boetedoeningen verkregen wordt maar door het geloof alleen. Geen wonder dan ook dat hij zijne eerste voorlezingen als jong professor hield over de Psalmen, en daarna onmiddellijk over den brief aan de Romeinen. In het hoofdstuk „Luther te Rome” blz. 40, doet de latere legende nog opgeld als zou Luther, toen hij te Rome de trappen van de Scala Santa afkroop, plotseling het woord in zijn ziel hebben hooren weerklinken: de rechtvaardige zal door het geloof leven; een romantisch verhaal, dat Luther's kleinzoon heeft opgedischt. Zijne bekeering viel niet in Rome maar te Wittenberg kort na zijn promotie tot doctor in de Theologie. In de hoofdstukken: Luther te Wittenberg; 't begin der Hervorming; Luther voor den rijksdag te Worms, lezen we nog eens met graagte de beschrijving van deze machtige periode uit het leven van den Hervormer, en als hij worstelt met de ontzaglijke moeielijkheden om op den Wartburg den Bijbel te vertalen, dan hooren wij door

den handigen greep dien de auteur weet te doen uit zoovele uitdrukkingen tintelend van den humoristischen zin van Duitschlands Reformator; „wat kost het een moeite de Duitsche kikvorschen de Hebreeuwsche nachtegalen te laten nazingen", blz. 87. Luther sprak steeds voor de vuist; zóó vermocht de prediker zijn hoorders te bezielen door zijn prediking en Carlstadt en de Zwickauers te overwinnen. Als zoovele groote mannen verfrischte hij zijn geest door handenarbeid aan de schrijnwerkersbank, men kan nooit weten, zoo sprak de gezellige man in den huiselijken kring, hoe het in de wereld zal gaan, en zóó doende kan ik toch den kost voor de mijnen verdienen, als het onderwijzen en prediken niet meer gaat, blz. 93, 97. Weldadig doet het aan den Reformator die soms zoo heftig kon zijn en kras in zijn uitdrukkingen tegenover den tegenstander ten opzichte van Erasmus te hooren betuigen: „Gij zoudt ons inderdaad niet weinig door uw scherpzinnigheid en welsprekendheid hebben kunnen begunstigen, maar vermits gij dezen vereischten moed niet hebt, is het veiliger voor u, den Heere naar uw eigen weg te dienen. Mijn bede is, dat de Heere u schenke een geest, waardig uw grooten naam", blz. 105. Een der treffendste hoofdstukken is hetwelk gaat over „Luthers denkbeelden over opvoeding en onderwijs"; Luther was een wijs paedagoog; het onderwijs ging hem ter harte; hij eerde den onderwijzer. „Wat mij betreft, als ik mijn ambt en mijn bezigheden moest vaarwel zeggen, zoo wilde ik niets liever zijn dan onderwijzer. Want ik weet, dat dit ambt naast dat van predikant het nuttigste, grootste en beste is en ik weet nog niet, welk van deze beide ambten het beste is", blz. 115. Na een paar proeven van Luther's dichterlijk talent, eindigt dit werkje met een kort hoofdstuk over den dood van den Reformator.

Dit boekje is zeer geschikt voor het doel waarmede het geschreven is en verdient daarom aanbeveling. Ik noemde de inleiding het zwakste deel, zij is over het algemeen bij een boek ook het moeilijkste gedeelte en vereischt daarom

de kennis van een geoefend vakman. De schrijver valt daarin weer in de oude fout, de middeleeuwen te teekenen met veel te donkere verven. Was dit vroeger gewoonte; wij kunnen nu beter weten en mogen die oude legende niet meer voor ernstige waarheid vertellen. De auteur had, ware hij kerkhistoricus, dit geweten. Hij leze nog maar eens „de beteekenis der reformatie inzonderheid voor de kerk", door Dr H. H. Kuyper, blz. 41 v. v.

Ik noteerde een paar drukfoüten, o. a. op blz. 67, 120 en op blz. 24, alwaar voor de lofzang van Hanna moet worden verwezen naar I Sam. 2 : 1—10.

Het geheel is keurig netjes uitgevoerd.

G. KEIZER.

Menigerlei Genade. Wekelijksche Leerredenen. Zevende Jaargang. 1917/18. Kampen. J. H. KOK.

Preeken recenseeren is geen gemakkelijk werk, vaak uiterst teer en kiesch. Een predikant toch, zoo schreef Ds. Laman onlangs in de „Overijselsche Kerkbode" heeft zijn preeken lief. En wat men lief heeft hoort men niet gaarne critiseeren. Daarbij komt, dat in iedere preek de persoonlijkheid van den auteur een hoogst gewichtige factor is, en preeken van verschillende mannen zoo moeilijk met elkander te vergelijken zijn; de gaven zijn verscheiden; de persoonlijkheden loopen ver uiteen. Door den recensent mag niet vergeten worden, dat preeken maken een uiterst moeilijk werk is. De eischen voor een goede preek zijn vele en zwaar, het ideaal is hoog. Wie echter bij de beoordeeling van anderer preekwerk zelf overtuigd is van de onvolkomenheid van eigen produkten, zal in zijn critiek voorzichtig zijn en er zich voor hoeden bij het maken van aanmerkingen de maat te overschrijden.

Toch geloof ik, dat het goed is, juist ter wille van het belang der zaak, over de preeken van *Menigerlei Genade* een paar opmerkingen te maken. Men kan zulk een

preekenserie wel beoordeelen in enkele algemeene termen, die een welmeenende aanbeveling inhouden, en zulke algemeene beoordeelingen hebben ook waarde, maar het kan toch geen kwaad dezen bundel iets nader onder de oogen te zien en aan te wijzen, dat hij hier en daar voor verbetering vatbaar is.

Menigerlei Genade kan zulk een beoordeeling te eerder lijden, omdat hij geredigeerd wordt door mannen, die als predikers een goeden naam onder ons hebben en men gerust kan zeggen, dat *Menigerlei Genade* onder de tegenwoordig verschijnende preekenbundels de beste is. Het zou jammer geweest zijn, wanneer in dit jaar de uitgave gestaakt had moeten worden wegens de vele onkosten er aan verbonden, en het is een reden tot blijdschap, dat de heer Kok, zonder al te groot verlies te lijden, met de uitgave van deze periodiek wil blijven voortgaan.

Bij het begin van den zevenden jaargang werd de redactie gevormd door de heeren Sillevis Smitt en Wielenga. Maar in het begin dezes jaars nam God den hoogleeraar Sillevis Smitt weg, welk heengaan ook voor deze preekenserie een verlies beteekent. De laatste preek van zijne hand verscheen November 1917 over „de Geest der dieren was in de raderen" naar Ezechiël 1. Een andere preek in dezen jaargang over het „Zien op het Lam" (Openb. 5 : 6) laat u gevoelen welk een helder oog Sillevis Smitt had voor de heerlijkheid van onzen Zaligmaker. Hoe eenvoudig en krachtig kon hij over Hem spreken.

In de plaats van Prof. Sillevis Smitt is met den nieuwen jaargang Dr. J. C. de Moor als mede-redacteur opgetreden, zoodat de leiding van *Menigerlei Genade* aan uitnemende handen blijft toevertrouwd.

Wanneer we de 52 preeken van den zevenden jaargang overzien, moet allereerst geconstateerd worden, dat ten opopzichte van de tekstkeuze het Oude Testament niet is vergeten en het Nieuwe niet eenzijdig naar voren gebracht. Wat dit punt betreft, is ongeveer de volmaaktheid bereikt. 24 handelen over een Oud-Testamentischen, 28 over een

Nieuw-Testamentischen tekst. Wanneer men nu bedenkt, dat er alle aanleiding is om met de feestdagen en in de lijdensweken meer uit het Nieuwe Testament te preeken, zal moeten toegestemd worden, dat in de tekstkeuze de verhouding van Oud- en Nieuw Testament inderdaad ideaal kan heeten. Dat treft te meer, wanneer — naar ik vermoed — vooraf geen overleg tusschen redactie en medewerkers dienaangaande is gepleegd.

De stoffen zijn van onderscheidene soort: men vindt in dezen jaargang historische stoffen, vermanende, vertroostende, enz.; hoogst zelden is een dogmatische tekst gekozen.

Over het algemeen is de tekstbehandeling uitnemend; de een graaft dieper dan de ander, maar allen trachten den tekst te verklaren, de tekstgedachten uit te leggen en het verband te laten zien met de centrale idee der Godsopenbaring: het heil Gods voor zondaren in Jezus Christus. Ook in de preeken over Oud-Testamentische teksten is dit niet vergeten. De prediker komt licht in de verzoeking bij de behandeling van een Oud-Testamentschen tekst, die soms wat aan de peripherie ligt, dit verband uit het oog te verliezen en te vergeten, dat hij een *evangelie*prediker is. Aan dit gevaar is dan ook de auteur van No. 28 niet geheel ontsnapt. In deze, op zichzelf veel goeds bevattende preek komt de naam van onzen Zaligmaker bijna niet voor; alleen op blz. 441 en op de laatste pagina is er even van den Heere Jezus sprake. Maar de meesten ontzeilden de klip. Er zijn preeken over het Oude Testament, die in dit opzicht modellen kunnen heeten. No. 3 b.v. over „eene Gode welgevallige verootmoediging" is schitterende illustratievoor de waarheid van de oude stelling: Novum testamentum in vetere latet.

Het toepasselijk gedeelte (hetzij de toepassing over heel de preek is verspreid of aan het slot is genomen) is over het algemeen niet zoo sterk als het verklarende. Nu moet aanstonds toegegeven, dat de toepassing niet zoo breed en speciaal kan zijn in een geschreven en voor den druk bestemde preek, als in een preek voor eigen gemeente. De auteur schrijft voor een groot publiek en staat niet als

herder en leeraar voor zijn eigen volk. *Haar* behoeften kan hij slechts generaliseerend voor anderen behandelen; daarbij gevoegd nog, dat men vele dingen zeggen kan, die men liever niet schrijft of die, wanneer ze geschreven werden, misverstaan zouden worden.

Al laten we nu aan al deze reserves recht wedervaren, dan geloof ik toch, dat over het geheel genomen de preeken van *Menigerlei Genade* wat toepasselijker zouden kunnen zijn. Het Woord Gods wordt wel toegepast op het wereldleven of het kerkelijk leven van den Christen, maar voor de aanwending op het geestelijke leven is te weinig plaats ingeruimd. Het zou gewenscht zijn dat de ervaringen van het geestelijke leven meer „eingehend" besproken waren, en aangegeven was, hoe Gods Woord van toepassing is op deze ervaringen, d. i. dat er aan het geestelijke leven door de Bediening des Woords meer leiding en stuur werd gegeven.

Uit dit oogpunt schiet m. i. No. 1 van den zevenden jaargang over: „Een niet verhoord gebed", tekort. De tekst is, gelijk we dat trouwens van dezen prediker verwachten konden, goed geëxegetiseerd, 't betoog is helder en duidelijk. Maar feit is, dat we de ontzaglijke geestelijke worsteling van Paulus niet genoeg te zien krijgen, niet ingeleid worden in de ontzettende diepte van zijn zielservaring en in de aanbiddelijke grootheid der heilsbemoeienis Gods met den apostel. Vandaar slechts een zwakke projectie op dergelijke ervaringen bij Gods kinderen in dezen tijd. Hoewel — het zij toegestemd — deze tekst herhaalde malen versubjectiveerd wordt, is toch de behandeling als in preek No. 1 te objectief gehouden.

Andere preeken geven naast goede uitlegging uitnemende toepassing voor het geestelijk leven. Zoo b.v. No. 32 over Psalm 130. Een heerlijke preek, die uit de Schrift is geput (e Scriptura hausta, zeiden onze Vaderen) en die ons tegelijk voert midden in den vollen stroom van het geestelijke leven. Hoeveel prachtige opmerkingen, waarmee ons hart winst kan doen, waarop ieder, die den Heere vreest, amen zegt! Treffend is b.v. de passage op bl. 502:

„En let nu vooral eens op den eigenaardigen en leerzamen gang der dingen. Deze ziel is met den looden last van haar leed tot den Heere gevlucht. Maar toen ze Hem naderde en Hem zag in Zijn blinkende heerlijkheid, toen vergat ze in de eerste oogenblikken te roepen: o, mijn smart! o, mijn leed! o, mijn druk! — neen, vóór ze het zelf nog goed wist was haar de kreet ontvallen: o, mijn zonde, o, mijn zonde!

Ziehier geliefden, reeds terstond een rijke ervaring in de diepte waarin Gods volk telkens weer tot zijn loutering moet afdalen. De ziel — we zeiden het reeds — komt daar tot waarheid en tot klaarheid voor zichzelve en het eerste waar ze dan naar grijpt, dat is naar het kleed van diepe verootmoediging, opdat ze in een gestalte van een boet'ling naderen moge met de belijdenis van eigen schuld en doem, niet maar op de lippen, maar in het hart."

En niet minder rijk aan religieuze „dieptepsychologie" is een preek (No. 36) van denzelfden dienaar des Woords over Psalm 4 : 7: Velen zeggen: Wie zal ons het goede doen zien? Verhef Gij over ons het licht uws aanschijns, o Heere! Hoewel de exegese van de begrippen *verheffen*, *licht* Uws *aanschijns* wat breeder had kunnen zijn, is er ook hier bij de bediening des Woords onmiddellijke aansluiting aan het leven der genade en een drenken van Gods volk uit de bronnen der gezonde geestelijke mystiek. In onderscheidene gemeenten, waar *Menigerlei Genade* gelezen wordt, vernam ik dat preeken van dezen auteur met graagte door de leden waren ontvangen.

Wat het formeele betreft, verreweg de meesten munten uit door helderen logischen gedachtengang. Gewoonlijk worden thema en verdeeling aangegeven. Uit de formuleering van thema en verdeeling blijkt genoegzaam, dat bij velen homiletische vaardigheid niet wordt gemist. Een enkele maal ontbreken thema en verdeeling, wat m.i. niet wenschelijk is, daar de hoorder dan moeilijker de preek kan volgen en de eenheid van gedachte hem niet helder voor den geest komt. In één geval is zelfs de *tekst*, waarover de preek handelt, niet meegedeeld.

Het komt nu en dan voor, dat de preek niet slaat op den tekst en zij òf een breeder onderwerp òf een verwant thema behandelt. Het eerste geval doet zich voor bij No. 3, een overigens frissche en actueele preek (waarin een eigenaardige drukfout voorkomt; er is bl. 35 sprake van een hoof*d*schen vleier). De tekst is 2 Sam. 24 : 17, maar de preek gaat over het geheele hoofdstuk. Het derde deel b.v. „hoe David de weg der verzoening werd gewezen" is niet aan den tekst ontleend. Het ware dus beter geweest het geheele hoofdstuk tot tekst te nemen. Bij *dezen* auteur hindert het niet veel, omdat hij een *Schriftuurlijk* prediker is, maar in andere gevallen zou dit de deur kunnen openzetten voor motto-prediking.

Dergelijk bezwaar voelde ik bij de op zichzelf aesthetisch fijne en gedachten-rijke preeken No. 4 en No. 34. De eerste is naar het opschrift een pinksterpreek over Hand 2 : 1—4, maar inderdaad een bespiegeling over Joh. 14 : 16 en 18. De tweede, een kerstpreek, noemt als tekst Luc. 2 : 1—7 maar geeft een (laat me dat even opmerken: een diep gevoelde en onder den indruk van de majesteit van het kerstfeit geschreven) beschouwing over Joh. 3 : 16. Ik geloof dat deze methode in het algemeen niet is aan te bevelen, want de eigenlijke tekst, die verklaard moet worden, komt op den achtergrond en de subjectiviteit, in dit geval de vindingrijkheid van den prediker, naar voren. Ieder, die jaar in jaar uit over de feeststoffen moet prediken, weet hoe moeilijk het is frisch te blijven. Nu kan over Luc. 2 : 1—7 of Hand. 2 : 1—4 wel drie of vier jaar gepreekt worden zonder hetzelfde te zeggen; men kan den tekst homiletisch uit onderscheidene gezichtspunten bezien. Voelt de prediker echter zelf, dat hij uit den reeds meermalen behandelden tekst geen frissche gedachten meer scheppen kan, laat hij dan een tekst kiezen uit hetzelfde verband of een uit de andere evangeliën, die het heilsfeit beschrijven. Een kruising van teksten, als in No. 4 en 34 beproefd is, komt m.i. eenigermate in conflict met den strengen eisch van de prediking als *bediening* van Gods Woord.

Overigens munten de preeken van laatstgenoemden auteur uit door frischheid, actualiteit en taalschoonheid. De tijdpreek (No. 7) over Psalm 14 b.v. is naar vorm en inhoud uitnemend. Gouden appelen op zilveren gebeelde schalen. Terecht ook door den uitgever in zijn Evangelisatie-serie opgenomen.

T. HOEKSTRA.

Dr. Th. L. HAITJEMA. **Augustinus' Wetenschaps-idee.** Bijdrage tot de kennis van de opkomst der idee eener Christelijke wetenschap in de antieke wereld. Utrecht. Drukkerij „de Industrie" J. VAN DRUTEN, 1917.

Deze dissertatie, waarop de heer Haitjema aan Utrecht's Universiteit tot doctor in de theologie promoveerde legt getuigenis af van uitnemende verstandelijke qualiteiten en voldoende geleerdenvlijt, waarom van dezen jongen doctor, zoo God hem het leven spaart, menige belangrijke bijdrage voor den opbouw van een Christelijke wetenschap mag worden verwacht.

De ondertitel van het boek is juister dan de hoofdtitel; het is een „bijdrage tot de kennis van de opkomst der idee eener Christelijke wetenschap in de antieke wereld" en behandelt dan in het bijzonder Augustinus' wetenschaps-idee als sluitsteen dier ontwikkeling.

Op de inleidende beschouwingen volgen twee Afdeelingen. De eerste Afdeeling behandelt de Idee eener Christelijke wetenschap in de eerste eeuwen onzer jaartelling. In het eerste hoofdstuk wordt een karakteristiek gegeven van de helle-nistisch-romeinsche wetenschap; in het tweede wordt de opkomst van de idee eener Christelijke wetenschap geteekend, vooral bij de Apologeten, Clemens Alexandrinus en Origenes.

De tweede Afdeeling beschrijft de ontwikkeling van Augustinus' denken. In de eerste periode is Augustinus' denken meer platonisch dan Christelijk, in den eersten tijd

na zijn bekeering is er van een ontwikkeling eener Christelijke wetenschapsidee bij Augustinus nog geen sprake, na 396 is hij Christen-wijsgeer in vollen zin. Tegenover de antieke cultuur staat Augustinus in het algemeen waardeerend, van het neoplatonisme heeft hij, vooral ten formeele, veel overgenomen, hoewel hij niet blind is voor de groote armoede der heidensche wetenschap, Plato en Plotinus incluis. De ware wetenschap laat zich leiden door Christus, die het Licht der wereld is en bij dat licht kunnen de waarheidselementen die in de heidensche wetenschap aanwezig zijn, onderkend en gewaardeerd worden. Alleen hij, die in rapport staat met Christus en een burger is van de stad Gods, kan beoefenaar zijn van de Christelijke wetenschap. „Geen ware wetenschap zonder dat de wetenschappelijke onderzoeker eerst herschapen is naar het Goddelijk beeld" (bl. 240). „Van een centrale doorwerking der christelijke religie, waardoor steeds de idee eener Christelijke wetenschap wordt opgeroepen, kan nooit sprake zijn, zoo die religie zelve geen werkelijkheid is in het leven."

Het is aangenaam deze gedachten weer eens te lezen in zoo helderen vorm en den indruk te ontvangen dat de auteur in hoofdzaak op het door Augustinus' ingenomen standpunt staat.

Uit de Slotbeschouwing wordt niet recht duidelijk hoe de schrijver zich de verhouding van de Christelijke wetenschap tot de niet-Christelijke philosophieën voorstelt. Een alinea als deze „De Christelijke religie laat alzoo den man van wetenschap, die uit haar leeft, groote vrijheid van beweging. Aan velerlei philosophieën en kennis-theorieën kan het Christelijk-theïstisch denken zich aansluiten, terwijl het zich met geene daarvan zóó nauw verbinden laat, dat het er mee staan en vallen zou" (242) kan op verschillende manier uitgelegd worden. De Christelijke religie brengt m.i. een wereldbeschouwing mee en doet ons de hoofdprincipia voor de wetenschap aan de hand. Naar de methode, die overeenkomstig het object der onderscheiden wetenschappen voor elk van die het meest geschikt is, moet de wetenschap

naar Christelijk beginsel opgebouwd worden. Bij het licht der H. Schrtft, dat is bij het licht van Christus kan in de verschillende philosophieën gekeurd worden en daaruit overgenomen, wat goed en waar is, maar de Christelijke wetenschap moet apriori voorzichtig zijn om zich bij een of andere philosophie *aan te sluiten*. Vooral *ten formeele* moet zij oppassen, omdat de onjuistheid niet alleen zit in den inhoud der ideeën, maar ook in de constellatie. Al is er analogie tusschen Hegels trilogie en Christelijke ideeën, een Christelijke philosophie kan zich niet zonder zichzelf te schaden bij Hegels philosophie aansluiten.

Het is me niet duidelijk of Haitjema's gedachtengang in deze lijn ligt.

Omdat wegens al te groote beknoptheid in de Slotbeschouwing de verhouding van Christelijke wetenschap en „intellectueele cultuur" niet geheel duidelijk is geworden, de behandeling van dit vraagstuk in onzen tijd van groot belang is, en Dr. Haitjema er de man voor is om dit gewichtig probleem in te denken, besluit ik deze recensie met den wensch, dat we van zijne hand een bijdrage mogen ontvangen, die in aansluiting aan Augustinus de verhouding van Christendom en cultuur naar Christelijk beginsel beschrijft.

T. HOEKSTRA.

Van Lummel's Bijbelsche platen met korte Toelichting (28 blz.), en Handleiding (173 blz.), Utrecht KEMINK & ZOON.

Gaarne vestig ik te dezer plaatse de aandacht op deze welbekende „Bijbelsche platen tot recht begrip der gewijde geschiedenis." Immers kunnen zij de meest waardevolle diensten bewijzen bij catechisatiën en godsdienstonderwijs, en bij het laatste behoeft men volstrekt niet bij het lager onderwijs te blijven staan, maar kan men ze m.i. met evenveel vrucht gebruiken op onze Christelijke hoogere

burgerscholen en gymnasia. Zelfs zou bij het hooger onderwijs in de archaeologia sacra een blik op deze platen voor den student lang niet altijd eene overtollige weelde zijn, temeer daar het ons ontbreekt aan een goed handboek met illustraties.

Te dezer plaatse zij echter speciaal gewezen op het profijt, dat men voor de catechisatiën uit deze platen kan trekken. Er is menigmaal terecht op gewezen, dat het catechetisch onderwijs ten opzichte van methode, localiteit en leermiddelen dikwijls bij het gewone onderwijs verre ten achter staat. Welnu, hier is een der middelen, aan den catecheet geboden, om dien achterstand in te halen, en het onderwijs in de bijbelsche geschiedenis en in de bijbelsche oudheidkunde meer aanschouwelijk en aldus meer doeltreffend en tevens meer aantrekkelijk te maken. Het behoeft geen betoog, dat bij deze vakken de leerling, zonder behulp der afbeelding, zich van vele dingen of eene geheel onjuiste of in 't geheel geene voorstelling maakt. Het eerste kan aanleiding worden tot allerlei misverstand en het tweede is soms nog bedenkelijker. Wanneer er van de bijbelsche tafereelen niet eene eenigszins levendige voorstelling aan den leerling wordt medegedeeld, dan wordt de heil'ge historie ook veel minder gemakkelijk in het geheugen bewaard, en — dit niet het minst — dan spreekt ze ook vaak veel minder krachtig tot het hart. Juist hierin bestaat op dit terrein de eminente beteekenis der afbeelding, dat ze een machtig hulpmiddel is, om den leerling in de volle realiteit der heilige geschiedenis te doen inleven, en daardoor ook hare lessen meer tot eene realiteit voor zijn eigen leven te maken.

Gelijk bekend is, bestaat de verzameling uit een drietal seriën, elk van zes platen. De *eerste serie* heeft betrekking op Israels eeredienst, de eerste hiervan is gewijd aan het paaschmaal bij den uittocht, de andere aan den tabernakel en den daarbij door de priesters waargenomen dienst.

De *tweede serie* toont Israels woningen, kleeding, huisraad enz.

De *derde serie* behandelt landbouw, veeteelt, vischvangst en voorts de flora en de fauna.

Laat me er nog aan mogen toevoegen, dat de platen sinds lang terecht bekend zijn om hare voortreffelijke, speciaal ook duidelijke uitvoering; alsmede, dat de „Korte Toelichting" zeer gemakkelijk aangaande de bedoeling van een en ander orienteert, terwijl de breedere „handleiding" een belangrijk deel der bijbelsche oudheidkunde op beknopte, maar veelszins uitnemende wijze behandelt.

RIDDERBOS.

S. IDEMA. **Toelichting van het Kort Begrip der Christelijke Religie.** Derde vermeerderde en verbeterde druk. Groningen, JAN HAAN, 1918.

Van deze uitnemende Toelichting op het Kort Begrip is thans de derde druk verschenen. De uiteenzetting van de geloofsleer is helder, beknopt en zaakrijk. Den Schrijver met het succes gelukgewenscht.

T. HOEKSTRA.

JOH. JANSEN, **De Kerkenordening van de Gereformeerde Kerken in Nederland** verklaard en toegelicht. Deel I. Van de diensten. Baarn, E. J. BOSCH, 1918.

Dit werk, waarvan reeds zeven afleveringen zijn verschenen, belooft eene belangrijke kerkrechtelijke studie te worden. Breed wordt het opgezet. Dit eerste deel, dat de verklaring van Artt. 1—28 der Kerkorde omvat, zal in vijftien afleveringen verschijnen, die tezamen meer dan zevenhonderd bladzijden beslaan, terwijl dan nog twee deelen van gelijken omvang zullen volgen.

Het is te verwachten, dat deze arbeid in onze kerken met dankbare waardeering zal worden ontvangen. Een handboek voor het Gereformeerde Kerkrecht bezitten we

niet. En Ds Jansen heeft getoond, in staat te zijn, op dit gebied iets goeds te presteeren. Zijn breede verhandeling over „De Kerkelijke Tucht" heeft dit boven allen twijfel verheven.

Voor zoover we uit de verschenen afleveringen kunnen opmaken zal deze studie in degelijkheid van bewerking daarbij niet achterstaan. Reeds de Inleiding, die over den naam, de geschiedenis, het wezen, en het gezag der Kerkorde handelt, wijst dit uit. De „verklaring en toelichting" is toegekomen aan Art. XII. Wat wij daarvan lazen, heeft bij ons den indruk gevestigd, dat hier een standaardwerk wordt geboden. Moge de auteur in staat worden gesteld, dezen zoo uitnemend aangevangen arbeid voort te zetten en te voltooien,

Zoodra het eerste deel compleet is, hopen we eene „recensie" te geven. Thans laten we het bij deze aankondiging.

C. LINDEBOOM.

Tekst en Uitleg, Dr. A. VAN VELDHUIZEN, **Het Evangelie van Markus.** 2e druk, Groningen, 's-Gravenhage, J. B. Wolters, 1918, 148 blz., *f* 1.90 (bij inteekening *f* 1.65).

Dat reeds zoo spoedig een 2e druk noodig bleek van Van Veldhuizens Markus, toont, hoe zijn werk is gewaardeerd. Voor een beoordeeling van dit deeltje mag ik verwijzen, naar wat ik schreef Geref. Theol. Tijdschr., 15, bl. 408). Ik kan me er hier toe bepalen mee te deelen, dat de litteratuur is bijgewerkt, dat een ander systeem van afkortingen is gevolgd en dat de schr. een andere opvatting kreeg over het begin van het Ev. Dan moet ik er mijn blijdschap over uitspreken, dat de schr. eenige der meest „aanstootelijke uitdrukkingen" heeft vervangen of weggelaten. Met Dr. Plooy, Nieuwe Theol. Stud., I, bl. 181, hoop ik, dat de derde druk op dit punt nog wat dieper ingrijpt. En dat b.v. ook de uitdrukking, waarop Van Kasteren, Studiën, 83, bl. 489, regel 16 wees, zal verdwijnen.

F. W. GROSHEIDE.

Dr. W. GEESINK. **Slangenvoorzichtigheid en Duivenoprechtheid.** Preek, gehouden bij de bevestiging van Ds. J. C. Brussaard, theol. docts., tot dienaar des Woords in de Gereformeerde Kerk van Bloemendaal den 24en Februari 1918. Kampen. J. H. KOK.

Deze bij het opschrijven nog al uitgedijde preek teekent op uitnemende wijze hoe de dienaar des Woords in zijn gemeente moet verkeeren. Dr. Geesink geeft fijne exegese en ontleedt op meesterlijke wijze de tekstgedachten; hij ontwikkelt kostelijke Schriftideeën, die geschikt zijn om bij eventueele herziening van ons Bevestigingsformulier voor dienaren des Woords in het nieuwe formulier opgenomen te worden. Deze preek heeft — als elke goede preek — een locale kleur en ziet onzen tijd in het aangezicht; tegelijk strekt haar waarde en beteekenis verder dan Bloemendaal en het jaar 1918. Zij biedt een waardevolle bijdrage voor de ambtelijke theologie.

T. HOEKSTRA.

J. J. KNAP Czn. **Aarden Vaten.** Twaalf predikatiën over vrije stoffen. Kampen. J. H. KOK. 1918.

Ter gelegenheid van zijn zilveren jubileum heeft Ds. Knap van Groningen een twaalftal preeken in het licht gegeven. Een rijpe vrucht na vijf-en-twintigjarige werkzaamheid als predikant en zieleherder. We hebben er God voor te danken dat thans in de Ned. Herv. Kerk mannen zijn wier bazuin geen onzeker geluid geeft. Ds. Knap predikt den Christus der Schriften.

Onder ons wordt hij veel gelezen. En geen wonder! Hij opent het Woord, brengt uit de mijn der Schrift het goud naar boven en laat het voor uw zielsoog vonkelen. Hij is een kenner van het menschelijk hart en van de nooden des geestelijken levens. Op uitnemende wijze weet hij de Schriftgedachten op de zielsbehoeften toe te passen. Als ervaren zielenarts neemt hij den patient nauwkeurig op, legt

de wond bloot, stelt zijn diagnose, bereidt het medicijn uit de apotheek der Schrift en dient het toe. Hij verstaat door Gods genade de kunst het gebrokene te verbinden, het neergebogene op te richten, het bedroefde te troosten. Waarlijk, ook uit deze jubileumpreeken blijkt dat een rijk charisma hem is toebetrouwd.

Ds. Knap weet dat hij dezen schat draagt in een **aarden vat.** Dat te mogen weten en gevoelen is ook genade van God. Ook de uitnemendste dienstknecht Gods is een aarden vat — opdat de uitnemendheid der kracht zij Godes en niet uit ons.

Moge de schat in het aarden vat door Gods Geest gedurig worden vermeerderd, en de hem geschonken genade voor de velen die hem hooren en lezen tot een zegen zijn.

T. HOEKSTRA.

ONTVANGEN BOEKEN.

Dr H. Bouwman. **Het Baptisme,** No. 10 van „Ons Arsenaal", 1e serie.
Zutfen. J. B. van den Brink & Co. 1918.

G. Idema. **Toelichting van het Kort Begrip der Christelijke Religie, ten dienste van het Catechetisch Onderwijs.** Derde vermeerderde en verbeterde druk.
Groningen. Firma Jan Haan. 1918.

P. J. Smink. **Karakters uit den Bijbel.**
Kampen. J. H. Kok. 1918.

Cleopas. **Het verachte uitverkoren.**
Kampen. J. H. Kok. 1918.

J. J. Knap Czn. **Een machteloos Christendom.**
Kampen. J. H. Kok. 1918.

H. A. Munnik. **De Evangelische Broedergemeente.** No. 11 van „Ons Arsenaal", 1e reeks.
Zutfen. J. B. van den Brink & Co.
